

Fossil åker, gravar och färdväg inom Bergkvara 6:1

Arkeologisk förundersökning 2017

Fornlämningar RAÄ Bergunda 55:1, 158:1, 159:1 och 244, Växjö kommun, Kronobergs län

Johan Åstrand och Andreas Emilsson

Kalmar läns museum

Arkeologisk rapport 2017:17

MUSEIARKEOLOGI SYDOST

– en del av Kalmar läns museum

Fossil åker, gravar och färdväg inom Bergkvara 6:1

Arkeologisk förundersökning 2017

Fornlämningar RAÄ Bergunda 55:1, 158:1, 159:1 och 244, Växjö kommun, Kronobergs län

Författare	Johan Åstrand och Andreas Emilsson
Copyright	Kalmar läns museum 2017
Redaktion	Helena Victor, Stefan Siverud
Kartor	Publicerade i enlighet med tillstånd 507-98-2848 från Lantmäteriverket
Förlag	Kalmar läns museum
ISSN	1400-352X

Abstract

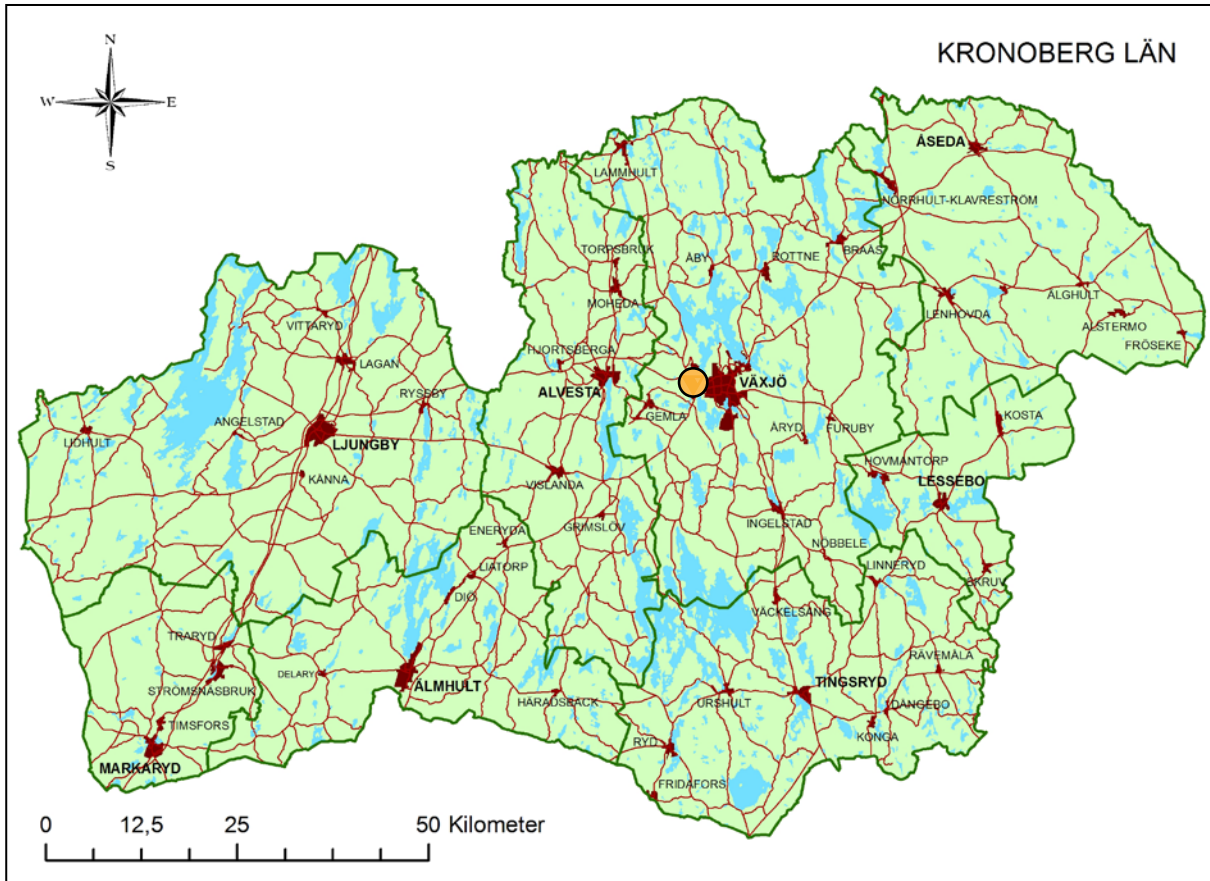
Keywords: clearance cairns, prehistoric agriculture

A trial excavation in form of a survey was conducted at Bergkvara 6:1, southeast of Växjö in an area planned for industrial purpose. Most of the area, about 80%, is covered with clearance cairns. There are also two graves, a cairn and a stone setting, and remains of an old road or path. The remains are well preserved and a part of a larger, surrounding area with ancient monuments. Trial excavations have been done earlier just south of

the area. In these excavation settlement remains were found and the clearance cairns were dated to a period from Bronze Age to Late Roman Iron Age. A similar trial excavation aimed at finding settlement remains is recommended also for the area Bergkvara 6:1. A survey for pollen analysis was done. A core from a nearby peatbog gave a positive result concerning the possibilities to study prehistoric agriculture.

Innehåll

Sammanfattning	7
Inledning	9
Topografi, fornlämningsmiljö och tidigare undersökningar	11
Syfte och frågeställningar	17
Genomförande	18
Resultat av inventering och kartering	19
Stenröjning och fossil åkermark inom RAÄ 158.	19
Gravar och gravlika lämningar	22
Färdvägssystem RAÄ 244.	23
Boplatslägen.	25
Resultat av sondering av historisk bakgrund och äldre kartor	26
Resultat av pollenanalytisk rekognoscering	35
Tolkning och kunskapspotential	37
Åtgärdsförslag	39
Utvärdering	41
Referenser	42
Skriftliga källor	42
Kartor	44
Tekniska och administrativa uppgifter	45
Bilagor	46

Figur 1. Karta med Kronobergs län och förundersökningsområdets läge markerat.

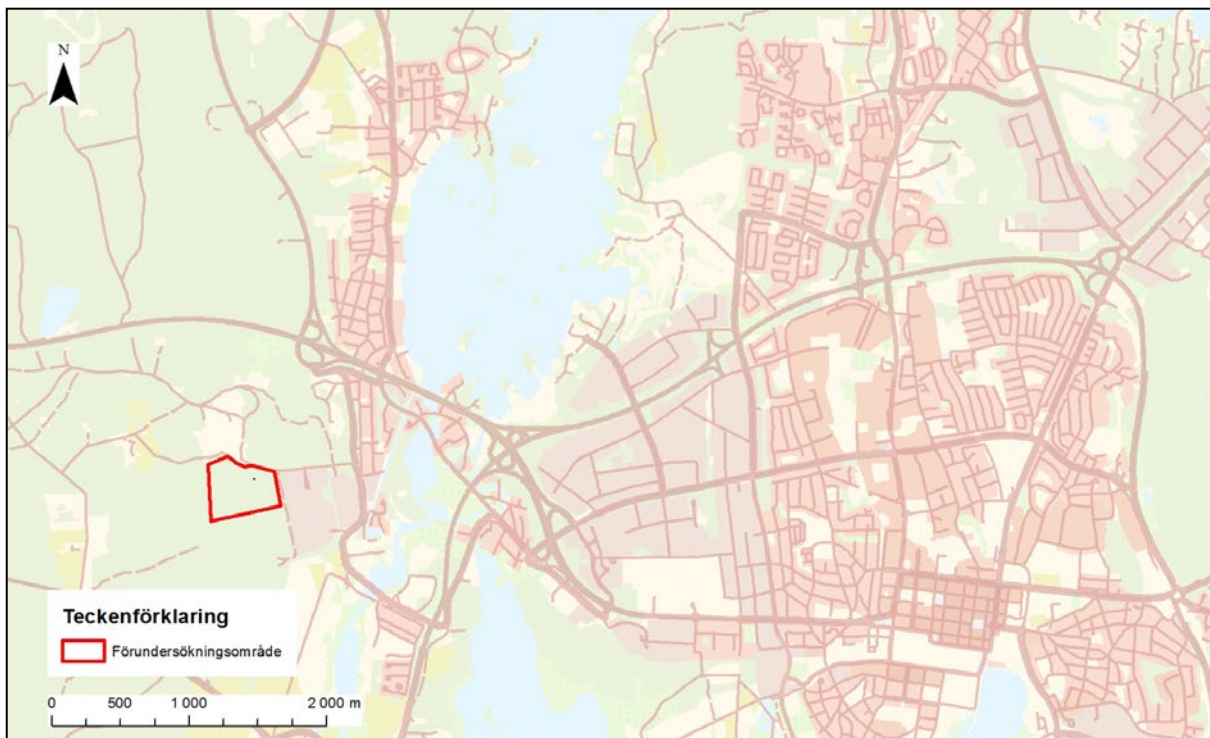
Sammanfattning

Inför en planerad exploatering av en del av fastigheten Bergkvara 6:1, belägen sydväst om Växjö, har Museiarkeologi sydost/Kalmar läns museum gjort en inledande förundersökning. Omfattande fornlämningar finns inom det planerade exploateringsområdet var yta till 80 % utgörs av den fossila åkermarken RAÄ 158. Här finns även ett röse RAÄ 55, en stensättning RAÄ 159 och delar av ett färdvägssystem RAÄ 244. Den fossila åkermarken fortsätter både norr och söder om det aktuella området. Fornlämningarna är typiska för den fornlämningsrika centrala delen av Varend. Tidigare har utredningar och förundersökningar gjorts inom den angränsande, södra delen av RAÄ 158. Även där finns en innehållsrik fornlämningsmiljö med gravar, skålgropar, fortsättningen av samma färdvägssystem samt ett möjligt kulthus. Här påträffades även boplatzlämningar som var mer omfattande än vad som påträffats i andra röjningsröseområden.

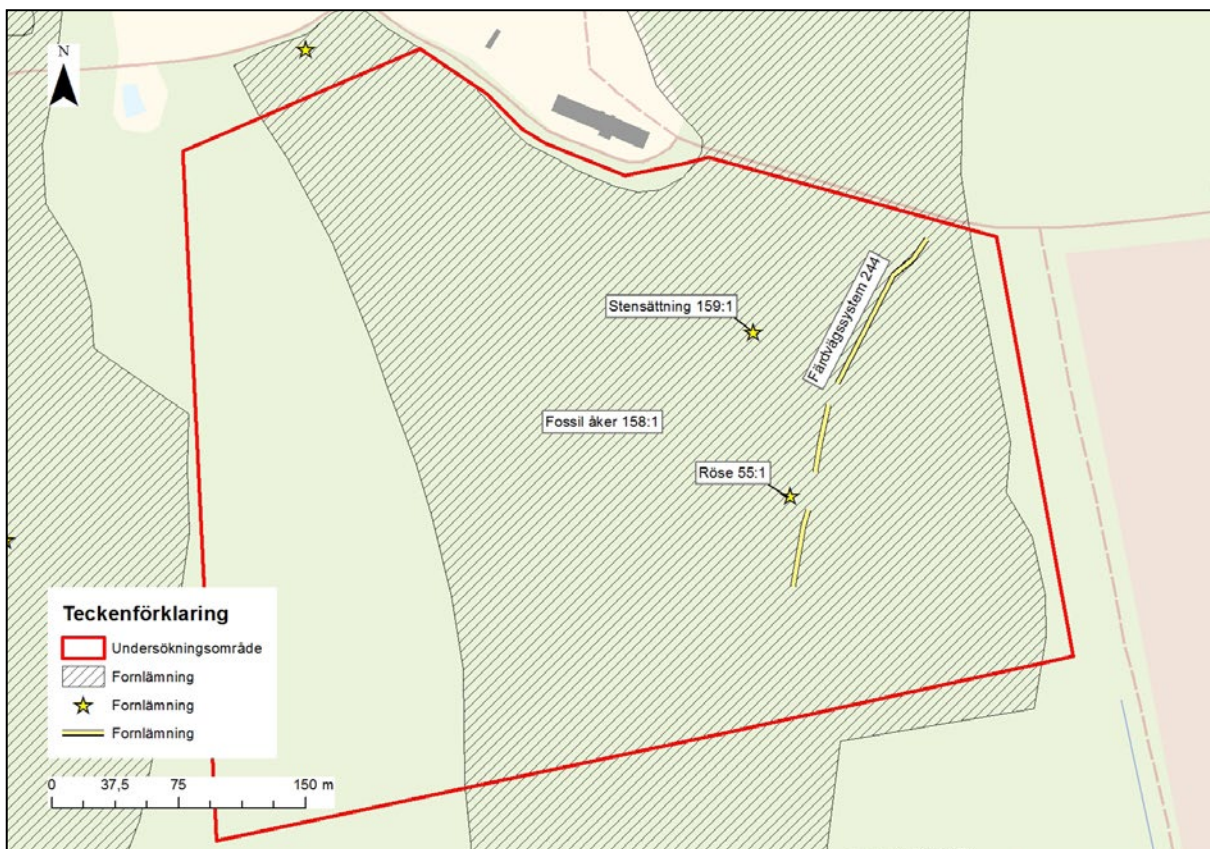
Den aktuella förundersökningen omfattade tre moment; en inventering och kartering av den fossila åkermarken, en sondering av historiskt bakgrundsmaterial omkring området samt en rekognoscering för en pollenanalytisk studie. Inventering visade att den fossila åkermarken inom exploateringsområdet omfattar drygt 14 ha och består av ca 450 röjningsrösen. Dessa lämningar är ovanligt välbevarade och sentida påverkan i form av nyodling och markberedning har enbart skadat mindre delar av området. Översynen av äldre kartmaterial och sammanställningar av historiskt material visar att förundersökningsområdet ingått i Bergkvaras utmark. Inom Berg-

kvaragodset skedde överlag en omfattande uppodlingsverksamhet men det aktuella området har undantagits från detta. De tidigare undersökningarna inom den södra delen av RAÄ 158 visade att någon odling inte förekommit där efter förhistorisk tid och förmodligen gäller detta även för den aktuella delen av den fossila åkermarken. Antagligen är det områdets funktion som närbeläget skogsbete för godsets boskap som gjort att det inte skedde någon uppodling under historisk tid. Vid rekognosceringen för en pollenanalys togs en borrhärna från en mindre våtmark omedelbart öster om förundersökningsområdet. Denna visade att det finns goda förutsättningarna för att med hjälp av pollenanalys studera odlingsutvecklingen inom det aktuella området. Med utgångspunkt från detta kan man säga att området har en hög kunskapspotential och att en eventuell undersökning skulle kunna ge väsentlig ny kunskap om odlingsutvecklingen under äldre tid.

Inför en exploatering behöver man även ta reda på förekomsten av under mark dolda fornlämningar. Detta är viktigt med tanke på att det inom den angränsande delen av RAÄ 158 fanns omfattande boplatzlämningar. För den tidigare förundersökta delen av den fossila åkermarken kunde man konstatera att en stor del av kunskapspotentialen låg i möjligheten att studera sammanhanget mellan en långvarig bebyggelse och dess odlingsområde. Detta har inte tidigare kunnat studeras vid undersökningar av fossil åkermark. Om motsvarande typ av boplatzlämningar finns även inom det aktuella området skulle det ytterligare höja de kända fornlämningarnas kunskapspotential.

Figur 2. Plan över förundersökningsområdet inom Bergkvara 6:1.

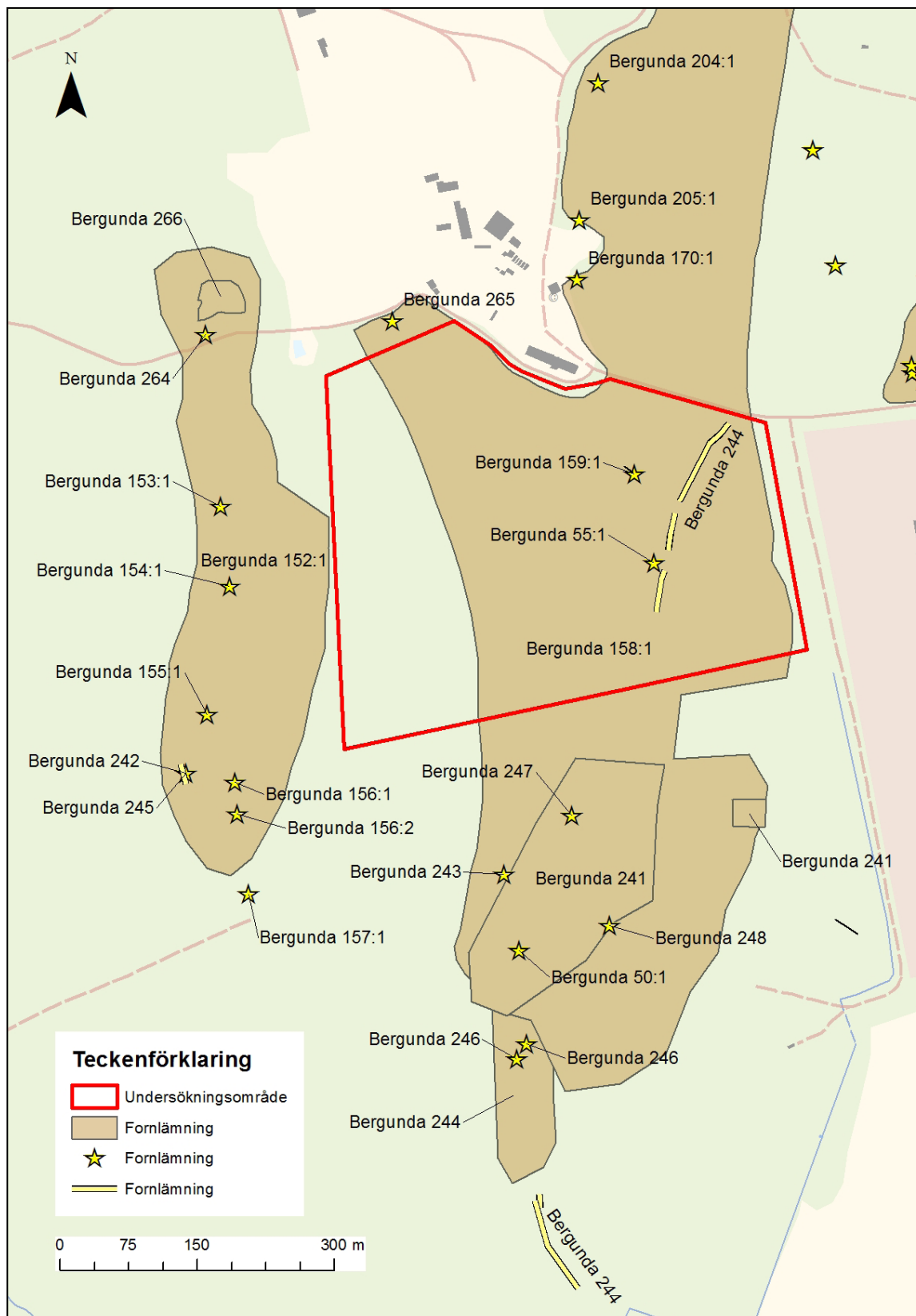
Figur 3. Förundersökningsområdet med de kända fornlämningarna markerade. (Begränsningen för den fossila åkermarken RAÅ 158 är från före den korrigerig som gjordes vid förundersökningen.)

Inledning

Företaget Hovs Maskin och Mekan i Växjö AB planerar en exploatering inom en del av fastigheten Bergkvara 6:1 som är belägen intill industri- och lagerområdet vid Räfte sydväst om Växjö (fig. 2). Inom detta område finns sedan tidigare flera kända fornlämningar i form av gravar och fossil åkermark (fig. 3). Med anledning av detta utförde Museiarkeologi sydost/Kalmar läns museum, en arkeologisk förundersökning i det aktuella området under hösten 2017. Förundersökningen har omfattat en inventering och en kartering av området samt en studie av områdets bakgrund och bevarandeförhållanden utifrån äldre kartor. En rekognoscering för bedömning av möjligheten att utföra pollenanalyser har också utförts. Inga grävarbeten har utförts i samband med den nu aktuella undersökningen. Tidigare har arkeologiska

utredningar och förundersökningar utförts i angränsande fastigheten Bergkvara 6:21 söder om det aktuella området som utgör en fortsättning av samma fornlämningsmiljö. Resultaten från detta projekt har kunnat användas för jämförelser.

Förundersökningen utfördes enligt beslut från Länsstyrelsen (dnr 431-725-2017). Projektledare var Andreas Emilsson. Johan Åstrand har deltagit i fält- och rapportarbete samt gjort en arkiv- och kartstudie över området. Per Lagerås, Arkeologerna SHMM, har ansvarat för pollenanalysen. En sammanfattning av de preliminära resultaten från förundersökningen har tidigare presenterats för Länsstyrelse och uppdragsgivare i ett PM daterat 2017-10-11.

Figur 4. Plan över fornlämningsbilden omkring förundersökningsområdet. Begränsningen för den fossila åkermarken RAÄ 158 är från före den korrigerig som gjordes vid förundersökningen.

Topografi, fornlämningsmiljö och tidigare undersökningar

Förundersökningsområdet ligger sydväst om Helgasjön ca en kilometer från sjöns utlopp vid Helgevärma. Från Helgasjön rinner sedan Helge å genom Räftegölen och Bergkvarasjön vidare ned mot sjön Salen. Dessa vattendrag ingår i den centrala delen av Mörrumsåns vattensystem.

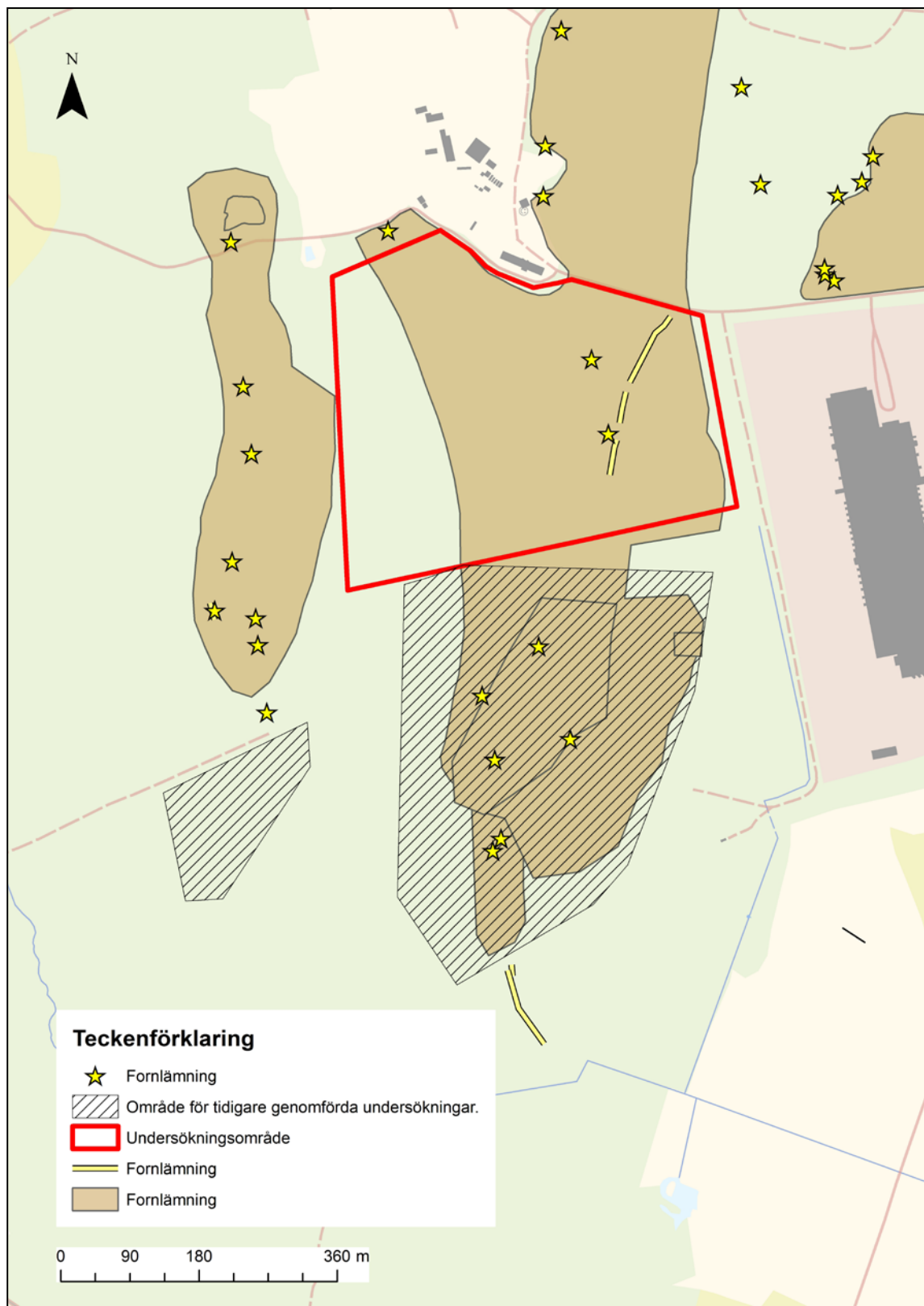
Det aktuella området ligger på en långsträckt, nord-sydligt löpande höjdrygg och marken består av siltig morän. Hela området utgörs av skogsmark som i den östra och centrala delen är bevuxen med välgallrad granskog med en undervegetation av mossor. I områdets västra del finns ett parti med större inslag av tall och marken är här fuktigare. Längst i väster finns en fuktig, lågt liggande svacka med ett skogsdike innan terrängen åter höjer sig i väster. I den nordöstra delen av området finns en yta med tidigare stormfälld skog som nu innehåller ung, planterad gran. Denna yta är igenvuxen med björksly och svårframkomlig. Exploateringsområdet har en storlek av 17 hektar och hela detta område utgör förundersökningsområde.

Längs den höjdrygg som förundersökningsområdet ligger på finns ett stort område med fossil åkermark, RAÄ 158, Bergunda sn (fig. 4). Detta är ett av flera liknande större röjningsröseområden som finns i trakterna runt Helgasjön. Karakteristiskt för dessa områden är att det ofta finns gravar och skålgropslokaler inom den fossila åkermarken. Fornlämningsmiljöer av denna typ återspeglar förhistorisk odling, bosättning, rituella aktiviteter och gravskick och kan i första hand knytas till bronsålder och äldre järnålder (Jönsson 2008; Skoglund 2005:39ff). Den fossila åkermarken RAÄ 158 omfattar sammantaget ett ca 1450×140–500 meter stort område och det ak-

tuella förundersökningsområdet berör den mellersta delen av denna fossila åkermark. Den del av den fossila åkermarken som ligger inom exploateringsområdet har en yta av över 14 hektar och omfattar mer än 80 % av det aktuella förundersökningsområdet.

Inom begränsningen för RAÄ 158 finns sammanlagt fyra rösen, fyra stensättningar, rester efter ett färdvägssystem samt tre stenblock med skålgropar. Av dessa ligger ett röse, en stensättning, samt delar av färdvägssystemet inom det aktuella förundersökningsområdet. Röset RAÄ 55, Bergunda sn, ligger väl synligt i förundersökningsområdets mitt. Det har en diameter av 13 meter och är 1 meter högt. Stensättningen RAÄ 159, Bergunda sn, ligger i förundersökningsområdets norra del. Det påminner om röset men är något mindre i storlek och lägre i höjd. Även denna grav har en monumental prägel. Av det totalt ca 650 meter långa färdvägssystemet RAÄ 244, Bergunda sn, ligger ett hundratal meter inom det aktuella undersökningsområdet. Detta består av 0,9–1,5 meter breda och 0,2–0,5 meter djupa hålvägar som i allmänhet har en rundad bottenprofil. Förundersökningsområdet ligger även nära den fossila åkern RAÄ 152, Bergunda sn, men berör inte detta röjningsröseområde. RAÄ 152 ligger på en parallell höjdrygg i väster och påminner om den fossila åkermarken RAÄ 158 både i fråga om röjningsrösen och inslaget av andra typer av fornlämningar.

Genom de arkeologiska arbeten som 1999 till 2001 utfördes i den södra delen av den fossila åkermarken RAÄ 158 finns en förhållandevis god kunskap omkring den lokala fornlämningsmil-

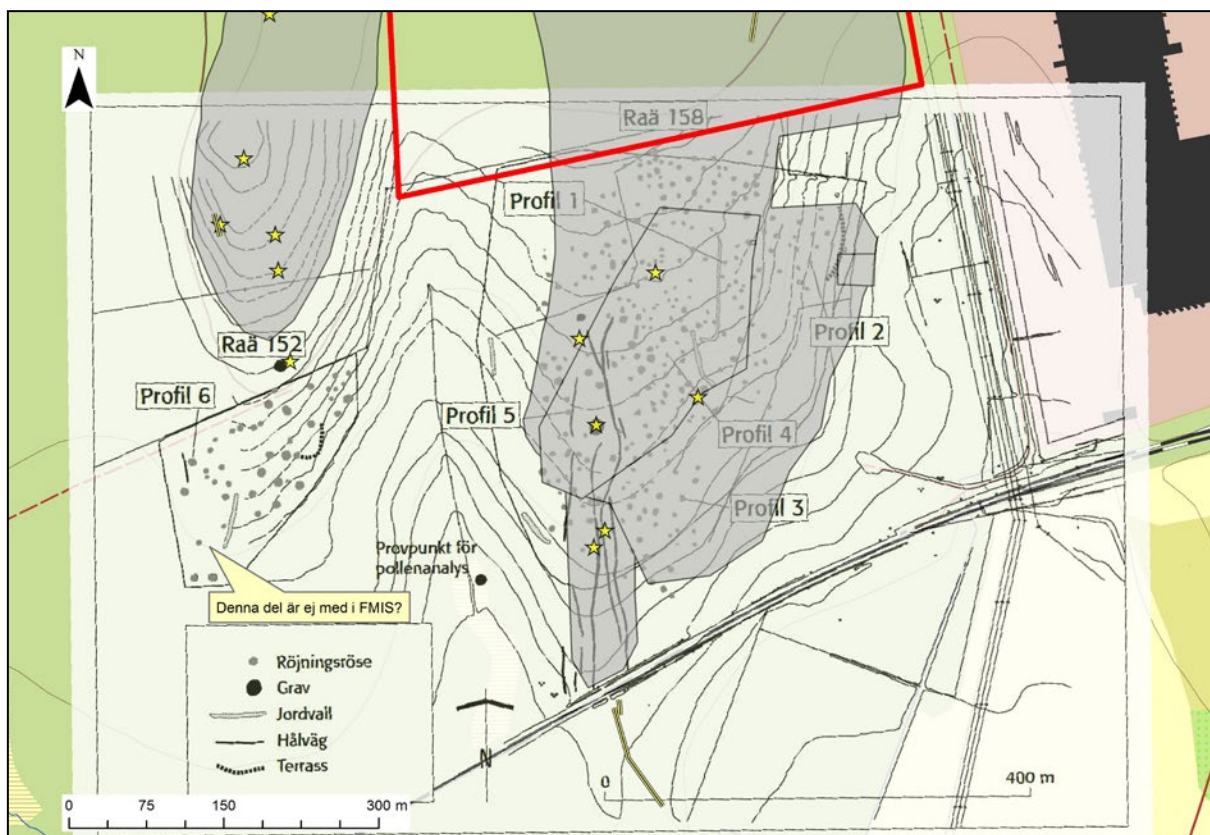

Figur 5. Genom de arkeologiska utredningar och förundersökningar som gjorts inom den södra delen av den fossila åkermarken RAÄ 158 (fastigheten Bergkvara 6:21) finns en god bakgrundskunskap omkring området. Plan med det aktuella förundersökningsområdet och de tidigare undersökta ytorna markerade.

jön (figur 5). Utredningar och förundersökningar gjordes här inom den angränsande fastigheten Bergkvara 6:21 (Nylén 1998, 1999; Lindman 2001, 2003). Efter förundersökningsstadiet avbröts dock planerna på en exploatering och området är fortfarande intakt. Inom området finns en stensättning med en hällkista, två andra stensättningar och tre skålgropsblock samt huvuddelen av det färdvägssystemet RAÄ 244. Vid en sökschaktgrävning framkom boplatsoområdet RAÄ 241, Bergunda sn, som delades upp i två olika delområden, ett större som omfattade ca 3 hektar och ett mindre på ca 1000 m². Trots en relativt begränsad sökschaktning framkom 129 stolphål, 31 härdar, 3 pinnhål, 30 gropar, 5 stenpackningar, 1 kokgrop och 10 väggrännor. Stolphålsrader och väggrännor ingick i ett tiotal huskonstruktioner. Vidare hittades fynd av flinta, bränd lera, bergartsavslag, slagen kvarts och brända ben. Date-

ringarna som genomfördes hade en tyngdpunkt i brons- och äldre järnålder, men även neolitiska lämningar påträffades, speciellt i den nordöstra delen av området inom boplatslämningen RAÄ 241. Denna boplatssyta låg intill kanten av en våtmark. Vid förundersökningen framkom även vad som tolkades som en stenbyggd gavel till en byggnad. Byggnaden som grovt daterades till bronsålder bedömdes vara ca 15×6 meter och ligger intill stensättning med hällkistan. Den kraftiga stengrunden och dess utmärkande läge har gjort att den har tolkats som ett möjligt kulthus (Victor 2002). Hålvägssystemet ger intryck av att relatera till kulhuset såväl som till flera andra av lämningarna i området (Victor 2007).

Det arkeologiska arbetet inom fastigheten Bergkvara 6:21 utfördes i flera steg mellan åren 1997 och 2002 (figur 6). Inledningsvis gjordes en kar-

Figur 6. Planen visar karteringar och inmätningar från tidigare undersökningar inom den södra delen av RAÄ 158 (fastigheten Bergkvara 6:21) inlagda på fastighetskartan. Utdrag ur Lindman 2001.

tering under 1997 av den då berörda delen av den fossila åkermarken RAÄ 158 (Nylén 1998). Följande år gjordes även en mindre komplettering av denna kartering (Nylén 1999). År 2000 gjordes en utredning och förundersökning, inom den fossila åkermarken och man påträffade då gravar och även boplatsslämningar (Lindman 2001). År 2002 utfördes en kompletterande förundersökning inriktad på boplatsslämningarna (Lindman 2003).

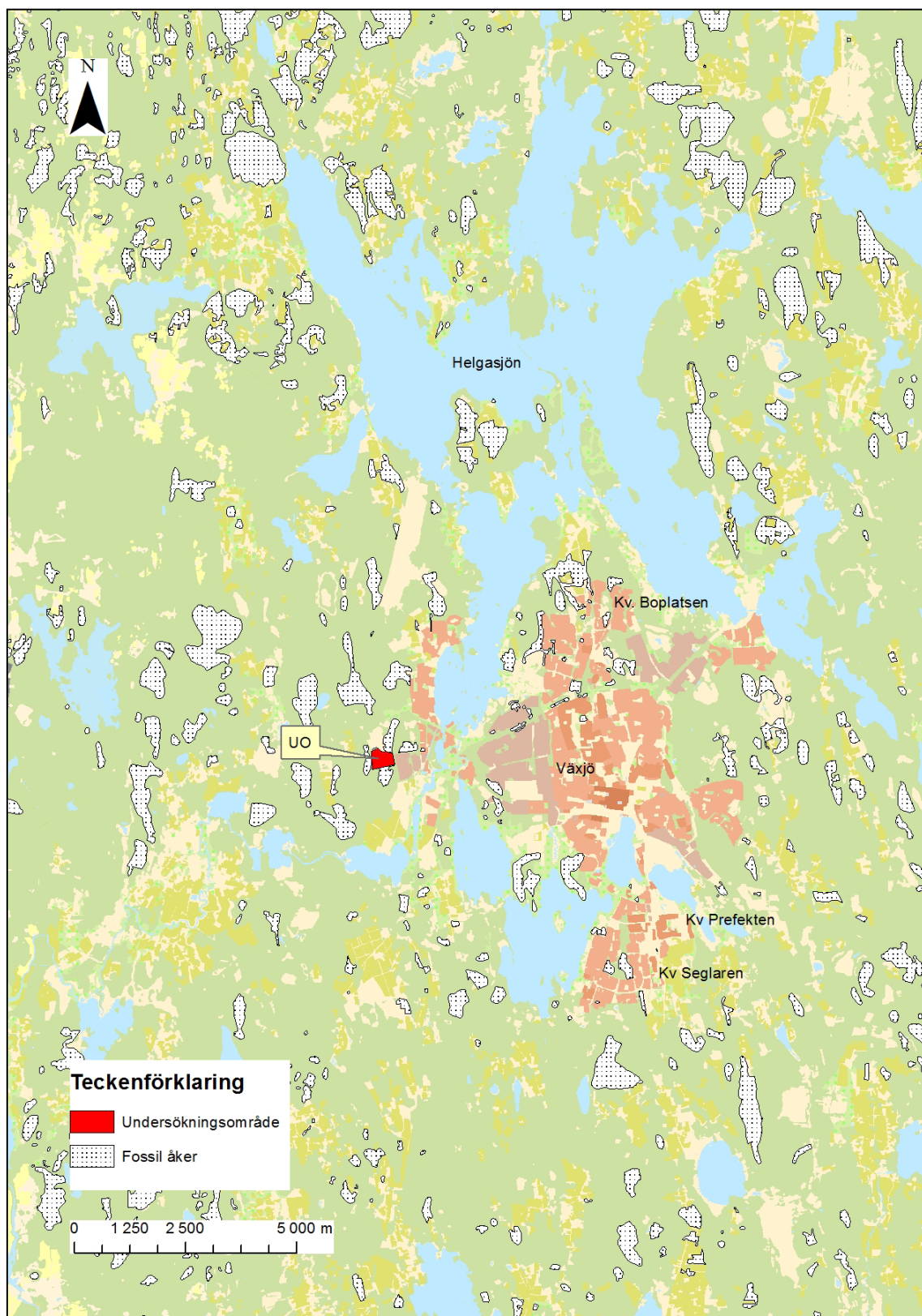
Ytterligare en arkeologisk utredning utfördes i närområdet år 2013 (Emilsson 2013). Denna berörde den nordligaste delen av den fossila åkermarken RAÄ 152 samt en mindre yta inom RAÄ 158. Två stensättningar, påträffades, den ena inom RAÄ 152 och den andra inom RAÄ 158. Vid sökschaktsgrävning inom RAÄ 152 påträffades boplatsslämningar i form av stolphål, härdar och en grop. Vidare påträffades ett slipstensfragment och ett avslag i kvartsit.

I samband med arbetet för en ny vattenledning till Växjö undersöktes en yta vid Kvälleberg, intill den nordligaste delen av den fossila åkermarken RAÄ 158 (Wallin 2005:25f). Inom en mindre åkeryta påträffades boplatsslämningar, RAÄ 253, Bergunda sn, från vad som tolkades som en förhistorisk gårdsbebyggelse. Spår av borttagna röjningsrösen visade att boplatsten ursprungligen legat inom röjningsröseområdet. Boplatsten stärker bilden av en nära koppling mellan boplatsslämningar och fossil åker i närområdet.

De stora områdena med fossil åkermark i centrala Varend utmärker sig, som tidigare nämnts, genom sina rika fornlämningsmiljöer och en hög grad av samtidighet vad gäller de lämningar som ingår (fig. 7). Dateringar från röjningsröseområdena visar att dessa i huvudsak tillkommit under bronsålder och äldre järnålder och ofta brukats till och med folkvandringstid (Skoglund 2005:70ff). De sammansatta miljöer som finns inom den fossila åkermarken är ovanliga både i fråga om komplexitet och tidsdjup. I jämförelse med fornlämningsmiljöer i många andra delar av landet innehåller röjningsröselandskapet i

Varend ovanliga välbevarade och innehållsrika förhistoriska miljöer. Dessa områden har en hög kunskapspotential och den arkeologiska forskningen har här enbart tagits sin början. Den kunskap som finns om den fossila åkermarken i regionen kommer främst från några mer välundersökta områden. En av de första platserna där man undersökte fossil åkermark var Hovshaga, i norra delen av Växjö. Dateringar från röjningsrösen visade på att stenröjningen tagit sin början under mellersta bronsålder och i röjningsröseområdena ingick gravar, mindre boplatser och skålgropslokaler (Bornha-Ahlkvist & Kaliff 1992; Skoglund 2005:70). Undersökningarna i Hovshagaområdet har dock skett i olika omgångar och med olika ambitionsnivåer vilket gör det svårt att få en sammanfattande bild av fornlämningsmiljön (Åstrand 2011:14ff). Undersökningar som varit viktiga för förståelsen av den fossila åkermarken gjordes även i Gårdsby socken på den östra sidan av Helgasjön när man byggde en ny väg mellan Sandsbro och Rottne (Högrelle 2002; Nylén & Martén 2003). Här gavs bland annat möjlighet att undersöka sambandet mellan röjningsrösen och gravar. Ett annat område som gett delvis annorlunda perspektiv på den fornlämningsmiljön inom den fossila åkermarken är området omkring Växjö flygplats (Åstrand 2009). Undersökningarna visade här bland annat på förekomsten av låga, svårupptäckta gravar, ett annorlunda sätt att integrera skålgropsstenar i den förhistoriska miljön samt betydelsen av äldre, förhistoriska vägar för lokaliseringen av fornlämningar.

Bland de här nämnda undersökningar av fossil åkermark i Växjötrakten intar de som utförts inom Bergkvara 6:21, det vill säga inom den södra delen av den fossila åkermarken RAÄ 158, en viktig plats. Även om området inte slutundersöktes fick man här en bild av ovanligt sammansatt fornlämningsmiljö där boplatsslämningar utgjorde ett viktigt inslag. De boplatsslämningar som påträffades här är betydligt mer omfattande än de som påträffats inom andra röjningsröseområden och visar på särskilt goda förutsättningar

Figur 7. I Växjötrakten finns ett flertal stora områden med fossil åkermark som ofta innehåller gravar och skålgropsförekomster. De utgör ett bevarat fornlämningslandskap med en sammanlagt stor areal. Utdrag ur FMIS som visar de större röjningsröseområdena runt Växjö och Helgasjön.

för att få en bild av sambandet mellan odling och bebyggelse under bronsålder och äldre järnålder. Området visade sig dessutom vara ovanligt opåverkat av senare bruk. Det aktuella förundersök-

ningsområdet utgör den direkta fortsättningen av den tidigare förundersökta delen av den fossila åkermarken RAÅ 158 vilket gör det särskilt intressant.

Syfte och frågeställningar

I sitt förfrågningsunderlag angav Länsstyrelsen att syftet med den aktuella förundersökningen var att klargöra fornlämningsituationen inom området. Arbetet skulle utföras som en okulär besiktning inriktad på att redovisa de synliga fornlämningar som finns inom exploateringsområdet. Fornlämningar som är synliga ovan mark skulle avgränsas och sådana områden som kan innehålla under mark dolda lämningar skulle definieras. För tydlighetens skull så utfördes alltså inget grävarbete, utan endast okulär besiktning ovan mark.

Länsstyrelsen angav också att syftet med förundersökningen av de båda områdena med fossil åker RAÅ 152 och 158, också är att klargöra fornlämningarnas karaktär, tidsställning, sammansättning och komplexitet, vad gäller den agrara verksamheten. Förundersökningen skulle, så långt möjligt, klargöra var grävande insatser bör sättas in vid en eventuell framtida arkeologisk undersökning av fornlämningarna. Detta skulle göras genom kartering av röjningsrösen, röjda ytor och andra agrara element.

Syftet var också att klargöra om det finns potential till att, inom en eventuell framtida arkeologisk undersökning, ytterligare fördjupa och utveckla kunskapen om den agrara verksamheten i detta område genom en kulturhistorisk studie baserad på historiska kartor och arkivmaterial. Detta

gjordes genom en enkel sondering/ kartläggning av tillgängligt och relevant historiskt kart- och arkivmaterial över exploateringsområdet och närområdet.

Syftet var också att utreda förutsättningarna för pollenanalytiska studier av den lokala vegetationsutvecklingen. Länsstyrelsen poängterade att man redan år 2000 gjorde en pollenanalytisk förstudie intill det då aktuella förundersökningsområdet inom fastigheten Bergkvara 6:21 (Lagerås 2001). En bedömning av denna rekognoscering skulle göras för att utreda om denna kunde vara användbar även för en fördjupad analys med inriktning på det nu aktuella exploateringsområdet. Om denna lokal bedömdes som mindre lämplig, skulle en ny rekognoscering göras i närheten av exploateringsområdet.

Länsstyrelsen angav även att ambitionsnivån skulle anpassas så att man kunde genomföra en vetenskapligt god undersökning. Målgruppen för förundersökningen var Länsstyrelsen, exploatören samt framtida undersökare. Resultatet skall fungera som planeringsunderlag för det fortsatta arbetet och handläggning enligt 2 kap KML.

Eftersom syftet med förundersökningen var tydligt specificerat i förfrågningsunderlaget har Museiarkeologi sydost inte föreslagit några tillkommande frågeställningar.

Genomförande

Det fältarbete som ingick i förundersökningen omfattade en inventering av hela exploateringsområdet. En kartering gjordes av samtliga röjningsrösen som punktinmättes. Karteringen låg sedan till grund för avgränsningen av den fossila åkermarken. Den gav även en överblick över skillnader i fråga om intensiteten av stenröjningen, storleken på röjda ytor och andra strukturer inom den fossila åkermarken. Bedömningar gjordes även av vilka ytor som skulle kunna innehålla under mark dolda lämningar. Inventering och kartering utfördes av Andreas Emilsson och Johan Åstrand under sammanlagt fyra fältdagar. Inmätningar gjordes med RTK-GPS och dokumentationen utfördes i IDA-systemet.

Per Lagerås, Arkeologerna SHMM, som utförde den pollenanalytiska rekognosceringen år 2000, har granskat resultaten från denna för att se om den kunde vara användbar även för en pollena-

nalytisk studie av det aktuella området. Han kom fram till att det vore bättre att finna en ny provtagningsplats med en bättre lagerföljd och ett läge närmare förundersökningsområdet. En borrhning gjordes i en mossmark omedelbart öster om förundersökningsområdet. En borrhkärna togs ur torvlagret och två nivåer av stapeln ¹⁴C-daterades för att bedöma vilken tidsperiod den speglar.

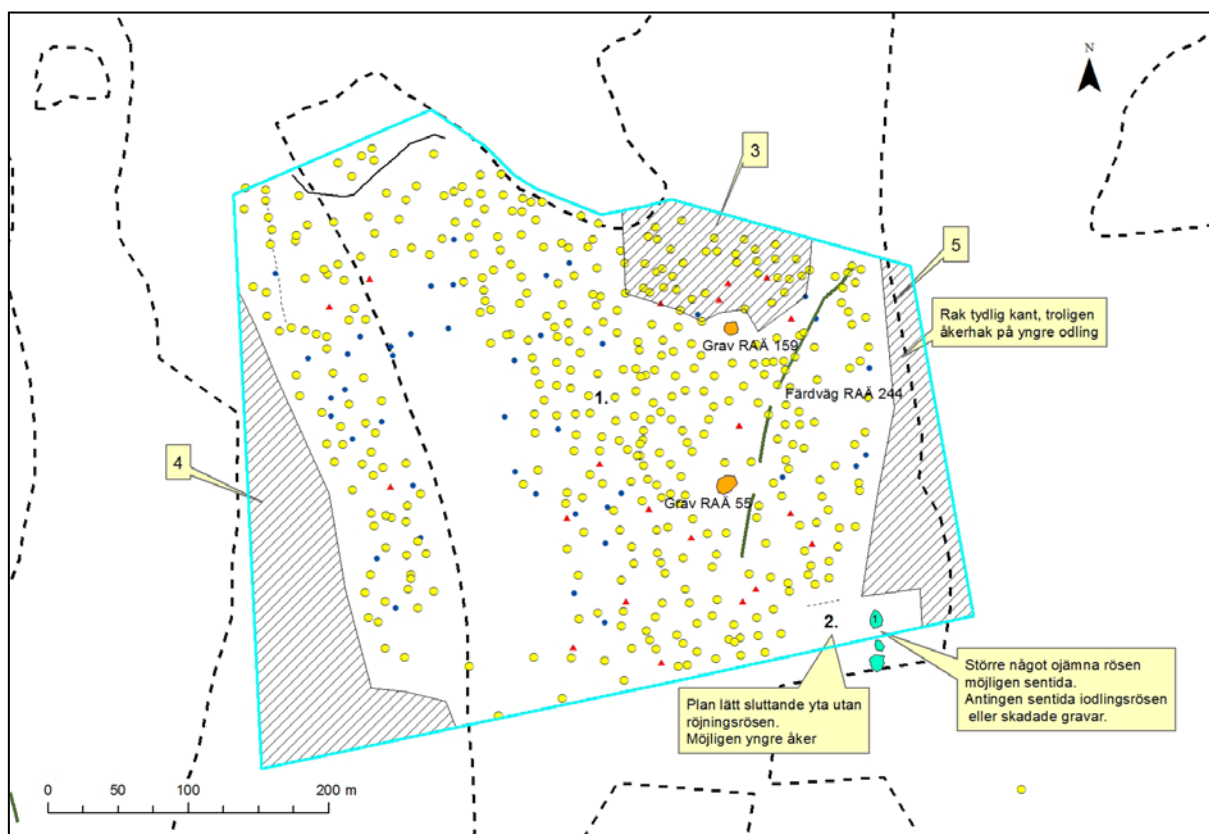
Inom ramen för förundersökningen gjordes även en sondering av historiska kartor och källor. Här gjordes en genomgång av sådant kartmaterial som är åtkomligt digitalt via Lantmäteriets historiska kartor. En överblick gjordes även av litteratur omkring Bergkvara och godset och de uppgifter som finns om användbara historiska källor. Det material som finns i Smålands museums arkiv gick också igenom. Sonderingen syftade till att ta reda på vilka möjligheter som finns att få kunskap om bruket av området under historisk tid.

Resultat av inventering och kartering

Stenröjning och fossil åkermark inom RAÄ 158

Större delen av förundersökningsområdet upptas av den fossila åkern RAÄ 158 (fig. 8). Den del av den fossila åkermarken som ligger inom förundersökningsområdet omfattar, som tidigare nämnts, ca 14 ha. Inom förundersökningsområdet finns närmare 450 synliga röjningsrösen. Utifrån karteringen har en plan över den fossila åkermarken

tagits fram. Som framgår av planen överensstämmer den fossila åkerns utbredning till stor del, men inte helt, med den begränsning som anges i fornminnesregistret (streckad linje på kartan). I väster har den fossila åkermarken en något större utbredning än vad som framgår av FMIS medan den i öster har en något mindre utsträckning. Den aktuella begränsningen för den fossila åkermarken har angivits i anmälan till FMIS.

Figur 8. Plan över synliga fornlämningar inom förundersökningsområdet. Röjningsrösen inom den fossila åkermarken RAÄ 158 är inmätta. Blå punkt motsvarar röjningsrösen med en diameter under 3 meter, gul punkt med en diameter mellan 3 och 5 meter och röd triangel visar röjningsrösen med en diameter över 5 meter. Siffrorna: 1: den centrala delen av röjningsröseområdet, 2: yta påverkad av sentida odling, 3: yta med skador av markberedning, 4: svacka i västra delen, 5: yta påverkad av sentida odling i öster.

Överlag finns en jämn spridning av röjningsrösen inom den fossila åkermarken. I regel ligger röjningsrösen på ett inbördes avstånd av 5 – 10 meter från varandra. I vissa partier finns dock upp till 25 meter mellan röjningsrösen. I mitten av den fossila åkern, något förskjutet mot väster, finns en yta som helt saknar röjningsrösen inom en ca 200 meter lång och 80 meter brett område. Denna yta är bevuxen med tallskog och vegetationen domineras av mer fuktkrävande arter som till exempel björnmossa. Även om ytan inte utgör någon tydlig svacka i terrängen så har marken här ha antagligen varit för sank för odling. Det förefaller inte troligt att frånvaron av röjningsrösen skulle bero på ytan använts som boplatstyta.

De röjningsrösen som fanns inom förundersökningsområdet var lätt välvda till en mer flack form och samtliga var närmast helt övermossade (fig. 9). Flera röjningsrösen låg i anslutning till markfasta större stenar. Huvuddelen av röjningsrösen var runda till ovala med en storlek av 3–5 meter i diameter. Ett 40-tal av dessa var mindre

med en diameter under 3 meter medan ytterligare ett 20-tal var större och hade en diameter av 5–7 meter (jmf fig. 6). Röjningsrösen hade i regel en höjd av 0,3 till 0,6 meter och stenmaterialet hade oftast en storlek mellan 0,15–0,25 meter. Karteringen omfattade sådana röjningsrösen som var tydligt urskiljbara i terrängen och det är möjligt att det kan finnas ytterligare låga och mer svårupptäckta röjningsrösen.

Karteringen ger en god bild av den rumsliga fördelningen inom den fossila åkermarken där röjningsrösenas, som tidigare nämnts, har en ganska jämn spridning. En tendens man kan utskilja är att de mindre röjningsrösen, med en storlek under 3 meter, främst ligger i ytterkanterna på den fossila åkern vilket tyder på en mindre intensiv stenröjning i den fossila åkermarkens ytterområden. En annan tydlig tendens är att de stora röjningsrösen som har en diameter av över 5 meter ofta ligger centralt i den fossila åkermarken och att de i regel ligger med större avstånd till andra röjningsrösen. Detta tyder på att de större röjningsrösen hör

Figur 9. Ett av de större röjningsrösen inom förundersökningsområdets södra del. Foto från sydväst.

samma med en mer intensiv stenröjning inom odlingsmarkens bästa ytor. Samma mönster går även att se vad gäller gravarna RAÄ 55 och 159 som även de omges av större stenröjda ytor. Peter Skoglund har i sin avhandling visat att detta är en vanlig företeelse och att anläggandet av rösen och stensättningar är något som varit integrerat i bruket av odlingsmarken (Skoglund 2005:89).

Karteringen ger inte bara en översikt över röjningsrösenas spridning utan även en bild av de mellanliggande åkerytorna. Man kan se att dessa ytor mellan röjningsrösen varit större i den centrala delen och mindre i utkanterna av den fossila åkermarken. De odlade ytorna har sällan varit större än ca 25 meter i diameter. Odlingsytornas form och röjningsrösenas läge beror också på terrängförhållanden. Så är till exempel fallet i förundersökningsområdets nordvästra del. Man kan här se att en nordsydlig och en östvästligt orienterad rad med röjningsrösen inramar en yta (fig. 6). Röjningsrösen har här lagts upp längs kanten av en naturlig platå. Varken i fält eller utifrån kartbilden kunde man urskilja några odlingsstrukturer som parceller eller andra regelbundet utformade åkrar. Detta med undantag av ett mindre område med sentida odlingsspår i sydöst. Den fossila åkermarken inom förundersökningsområdet påminner på detta sätt om de flesta andra större röjningsröseområden av hackerörstyp där fördelningen mellan röjningsrösen och odlade ytor inte uppvisar några linjära system. Odlingsytorna har istället anpassat efter mark- och terrängförhållanden på en mikronivå.

Några andra typer av odlingslämningar som stensträngar eller vallar med röjningssten påträffades inte vid inventeringen. Vid förundersökningen inom Bergkvara 6:21 påträffades dock flera vallar med röjningssten men dessa kom fram först vid schaktgrävning och syntes inte i terrängen. Liknande spår kan därför finnas under mark även inom det aktuella förundersökningsområdet.

Inom förundersökningsområdet östra sida fanns spår efter sentida odling. Här fanns en 15 till 70

meter bred zon som föreföll ha ingått i den odlingsmark som är markerad på den Ekonomiska kartan från 1950-talet. Här upphör röjningsrösen samtidigt som det finns ett åkerhak som i nordsydlig riktning. Det odling som funnits här förefaller vara en utdikning av en ängsmark och det är därför oklart om den sentida åkermarken har inneburit någon bortodling av röjningsrösen eller inte. I förundersökningsområdets sydöstra del fanns dock en yta på ca 30 x 60 meter som sträckte sig in i den fossila åkermarken. Ytan saknade röjningsrösen och den avgränsades i norr av ett tydligt åkerhak. Förmodligen utgör detta en i sen tid odlad yta upptagen inom den fossila åkermarken. I den sydöstra delen av ytan finns flera större stenrösen med en diameter av 8 till 12 meter. De har en ojämn karaktär och består förmodligen av upplagd odlingssten från borttagna röjningsrösen.

Den fossila åkermarken RAÄ 158 är överlag mycket välbevarad både vad gäller röjningsrösen och mellanliggande odlingsytor. På röjningsrösen visade på skador i form av rotvärtor eller körskador. Ett undantag från detta fanns dock i förundersökningsområdets nordöstra del där man efter en avverkning, förmodligen av stormfällad skog, utfört markberedning inom den fossila åkermarken vilket orsakat skador på röjningsrösen. Den yta inom vilken man hade utfört markberedning var ca 9 000 m² stor. Huvudintrycket är dock att den fossila åkermarken är ovanligt välbevarad. Eftersom den fossila åkermarken RAÄ 158 är både välbevarad och integrerad i ett sammansatt fornlämningslandskap bedöms lämningar ha en hög kunskapspotential.

I förundersökningen ingick även att bedöma om även den fossila åkermarken RAÄ 152 skulle beröras av exploateringen. I förundersökningsområdets västligaste del höjer sig marken upp mot den höjdrygg som denna fossila åkermark är belägen på. Några röjningsrösen med anknytning till RAÄ 152 finns dock inte inom förundersökningsområdet.

Gravar och gravlika lämningar

Två gravar är sedan tidigare kända inom det aktuella förundersökningsområdet, ett röse Bergunda 55, och en stensättning Bergunda 159. Båda är välbevarade, lättigenkännliga och ligger centralt i den fossila åkermarken. Röset RAÄ 55 ligger i förundersökningsområdets mitt (fig. 10). Det är ca 13 meter i diameter, 1 meter högt och uppbyggt av 0,2 – 0,4 meter stora stenar. Ca 100 meter norr om detta röse ligger stensättningen RAÄ 159. Det är ca 12 meter i diameter, 0,8 meter högt och uppbyggt med likartat stenmaterial som röset. Även denna grav har en monumental prägel. Efter inmätning har en justering kunnat göras av gravarnas läge vilket har rapporterats till FMIS.

Utifrån gravtypen kan man anta att dessa gravar är från bronsålder eller äldre järnålder och de är därmed förmodligen samtida med röjningsröseodlingen och det närliggande Bergkvara 6:21. Förekomsten av gravar inom fossila åkermark är, som

tidigare nämnts, typisk för den centrala delen av Varend där odlingsmark, gravar och boplatser ofta finns bevarade inom samma områden. Få gravar av denna typ har undersökts i regionen och de aktuella gravarna bedöms ha en hög kunskapspotential. Vid en exploatering bör en sådan undersökning ges en hög prioritet. Gravarna kan även sägas ha ett högt bevarandevärde särskilt då de ligger integrerade i den fossila åkermarken.

I förundersökningsområdets sydöstra del fanns, som tidigare nämnts, spår av sentida odling och intill denna yta finns ett större stenröse av oklar karaktär (fig. 11). Förmodligen är detta ett odlingsröse med sten från mindre i sent tid borttagna röjningsrösen men anläggningen är något gravliknande. Strax söder om denna, utanför förundersökningsområdet ligger ytterligare två liknande stenrösen. Vid en eventuell fortsatt undersökning behöver man fastställa om detta är en grav eller ett odlingsröse.

Figur 10. Gravröset RAÄ 55 ligger centralt inom röjningsröseområdet. Foto från sydväst.

Det kan ibland vara svårt att skilja på röjningsrösen och stensättningar/gravar men inom RAÄ 158 noterades inte några särskilda gravlika röjningsrösen. För att få en säker bedömning av skillnaderna mellan röjningsrösen och gravar vore det värdefullt att vid en eventuell fortsatt undersökning partiellt torva av några större röjningsrösen för att se om dessa kan uppvisa gravlika drag som kantkedjor, vållagda stenpackningar eller särskilt utvalt stenmaterial.

Färdvägssystem RAÄ 244

I samband med de arkeologiska undersökningarna som utfördes i den södra delen av den fossila åkermarken RAÄ 158 uppmärksammade man att det förekom ett flertal små hålvägar eller nedsänkta stigar. Dessa registrerades som färdvägssystem RAÄ 244. I den södra delen av löper flera sådana färdvägar parallellt. Inom det aktuella förundersökningsområdet finns en sådan färdväg registrerad som löper i riktningen

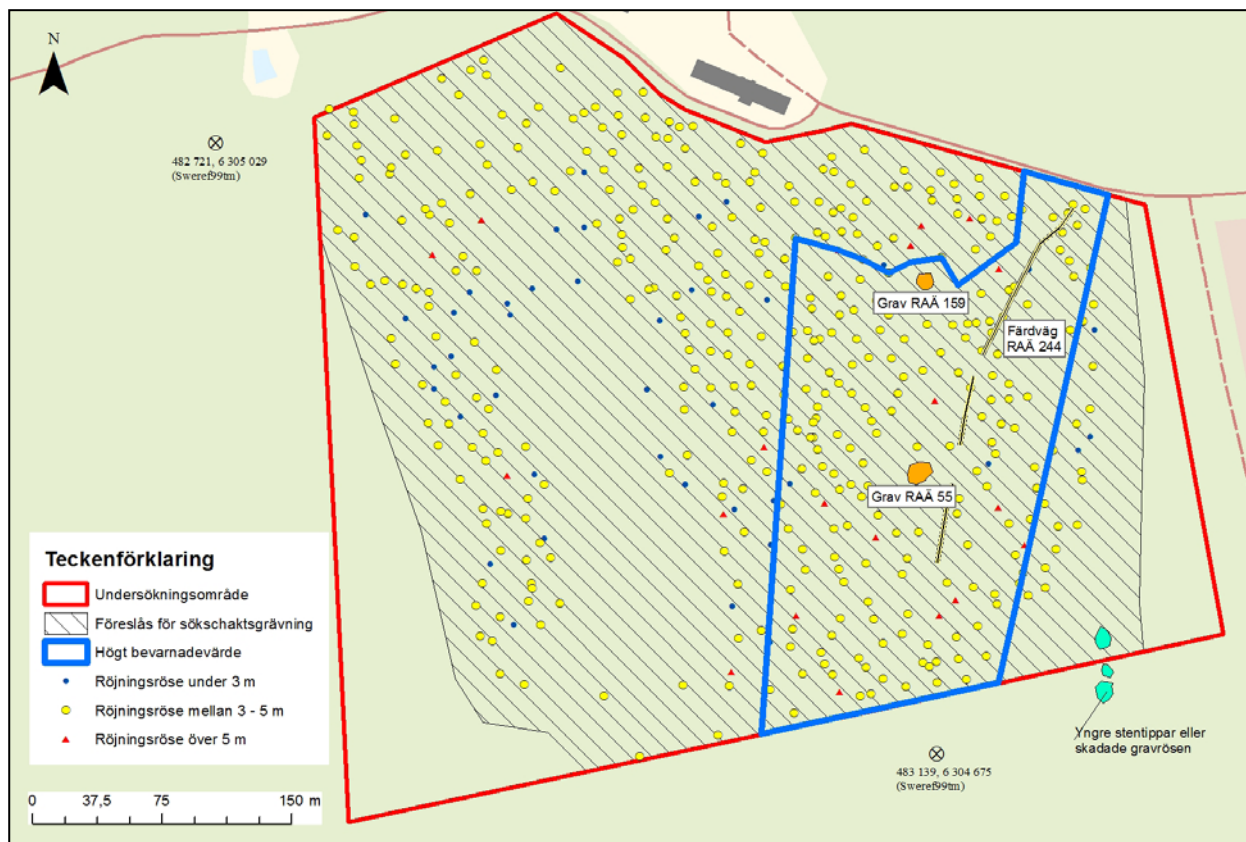
NNV-SSO genom områdets östra del (fig. 12). I vissa avsnitt är denna tydlig och lätt att följa, som till exempel vid röset RAÄ 55, medan den i andra partier är svår att följa och att särskilja från de viltstigar som även finns inom området. De delar av RAÄ 244 som finns inom det aktuella förundersökningsområdet ger intryck av att vara smalare och grundare än de delar som tidigare undersökts. Vid de tidigare undersökningarna inom fastigheten Bergkvara 6:21 tyckte man sig kunna se ett samband mellan gravarna och hålvägarna (Lindman 2003:29f; Victor 2007). Man tyckte sig även kunna se att en av dessa brutits av odling relaterad till röjningsrösen vilket skulle datera hålvägen till förhistorisk tid. Tolkningen av färdvägssystemet är något oklar särskilt i den aktuella, norra delen är hålvägen inte lika tydlig. Vid eventuella fortsatta undersökningar är det viktigt att undersöka förhållandet mellan färdvägen RAÄ 244 och de omgivande fornlämningarna.

Figur 11. I förundersökningsområdets sydöstra del fanns några större gravlika röjningsrösen som dock förmodligen hör samman med sentida odling i kanten av området. Foto från sydöst.

Figur 12. Foto av en förhållandevis tydlig del av hålvägsystemet 244 närmast öster om röset RAÄ 55. Foto från norr.

Figur 13. Vid en fortsatt förundersökning bör man ta reda på om det finns lämningar under mark. Större delen av förundersökningsområdet föreslås för sökschaktsgrävning (skrafferad yta). På planen är även den del av området som bedöms ha högst bevarandevärda markerad (blå begränsning).

Boplatslägen

Vid de undersökningar som gjordes inom den angränsande fastigheten Bergkvara 6:21 söder om det aktuella området påträffades omfattande boplatsslämningar inom den fossila åkermarken (se figur 5 & 6). Inom det nu aktuella förundersökningsområdet finns stora ytor som kan betraktas som möjliga boplatslägen. Dessa ytor utgörs av högt belägna och väl-dränerade partier inom den fossila åkermarken. Omfattande boplatser har påträffats i liknande lägen på höjdparter vid bland annat kvarteret Boplatsen, Hovshaga och kvarteret Prefekten och Seglaren, Teleborg (Högrell 1997; Nylén & Jönsson 2006; Åstrand 2004). Dessa områden har dock legat i sentida åkermark. Vid undersökningarna inom Bergkvara 6:21 påträffade boplatsslämningar främst i liknande högre lägen i terrängen men även i något lägre partier, bland annat intill en tidigare våtmark i öster. Även inom det aktuella förundersökningsområdet bör man därför undersöka förekomsten av eventuella boplatsslämningar i motsvarande lägen. Som utgångspunkt för sökschaktsgrävningen föreslås att större delen av förundersökningsområdet omfattas av en sökschaktsgrävning (fig. 13). En sådan bred sökschaktsundersökning är nödvändig för att man ska kunna få en god bild av förekomsten av boplatser. Olika lägen kan ha brukats vid olika tidpunkter under den långa tid som platsen kan ha använts. Sökschaktsgrävningen behöver förmodligen inte utföras med samma intensitet inom alla ytor men det är viktigt att inte ha en låst uppfattning om läget för eventuella boplatsslämningar.

De ovan nämnda boplatsundersökningarna vid kvarteren Boplatsen, Seglaren och Prefekten hade det gemensamt att dessa större boplatser låg inom sådan mark som under förhistorisk ingått i röjningsröseområden men som senare odlats upp. När de gäller boplatsslämningar inom befintlig fossil åkermark har sådana påträffats i flera fall men lämningarna har i regel varit av mindre omfattning och kan ses som uppehållsplatser eller bosättning under kortare perioder (Jönsson 2008:42; Torstensdotter Åhlin 2000:147). De boplatsslämningar som påträffades inom Bergkvara 6:21 hade inte en sådan tillfällig karaktär utan påminner mer om den tidigare nämnda mer omfattande typen av boplatsslämningar som återfinns centralt i det förhistoriska landskapet. Förekomsten av flera huslämningar tyder på att platsen bebotts under lång tid, kanske med en gård som flyttat runt i området. Den sällsynta kombinationen av omfattande boplatsslämningar och en välbevarad agrar miljö med rituella inslag som gravar och skålgropsblock gör boplatsen inom Bergkvara 6:21 särskilt intressant ur forskningssynpunkt. Det bör därför vara av stor vikt att få en god bild av de eventuella boplatsslämningar som kan finnas inom det aktuella förundersökningsområdet. Vid en exploatering av området bör alltså en fördjupad förundersökning göras med inriktning på att bedöma förekomsten av under mark dolda boplatsslämningar. En riktad skålgropsinventering bör också ingå vid eventuellt fortsatt antikvariska åtgärder.

Resultat av sondering av historisk bakgrund och äldre kartor

I förundersökningen ingick även en sondering av äldre kartmaterial och andra källor som skulle kunna säga något om platsen och dess bruk under historisk tid. Även om undersökningarna inom Bergkvara 6:21 tyder på att området inte bebotts eller odlats efter yngre romersk järnålder är frågorna omkring platsens senare bruk viktiga för förståelsen av området. Marken inom förundersökningsområdet har hört till Bergkvaragodset så långt tillbaka man kan se i källorna och i det följande avsnitt görs en kort presentation av godsets historia utifrån de historiska källorna. Sedan diskuteras hur marken kan ha brukats med utgångspunkt från det äldre kartmaterialet. Sist görs en utvärdering av potentialen för en eventuell fortsatt kulturhistorisk studie av området.

Bergkvara och godslandskapet

Förundersökningsområdet ligger inom fastigheten Bergkvara 6:1 och redan på den äldsta kartan från 1683 hör området till Bergkvara gods. Omgivningarna runt Bergkvara har helt dominerats av godset och kulturlandskapets utformning hör nära samman med godsets struktur. Martin Hansson har i en studie behandlat riksintresset omkring Bergkvara och då särskilt diskuterat hur godset påverkat landskapet alltifrån slottsmiljön till torpen (Hansson 2005). Den följande sammanställningen bygger till större del på denna sammanställning. För att förstå undersökningsområdets bakgrund är det viktigt att se platsen i ljuset av godset.

När Bergkvara första gången omnämns i de historiska källorna är det i ett brev från 1354 (Lars-

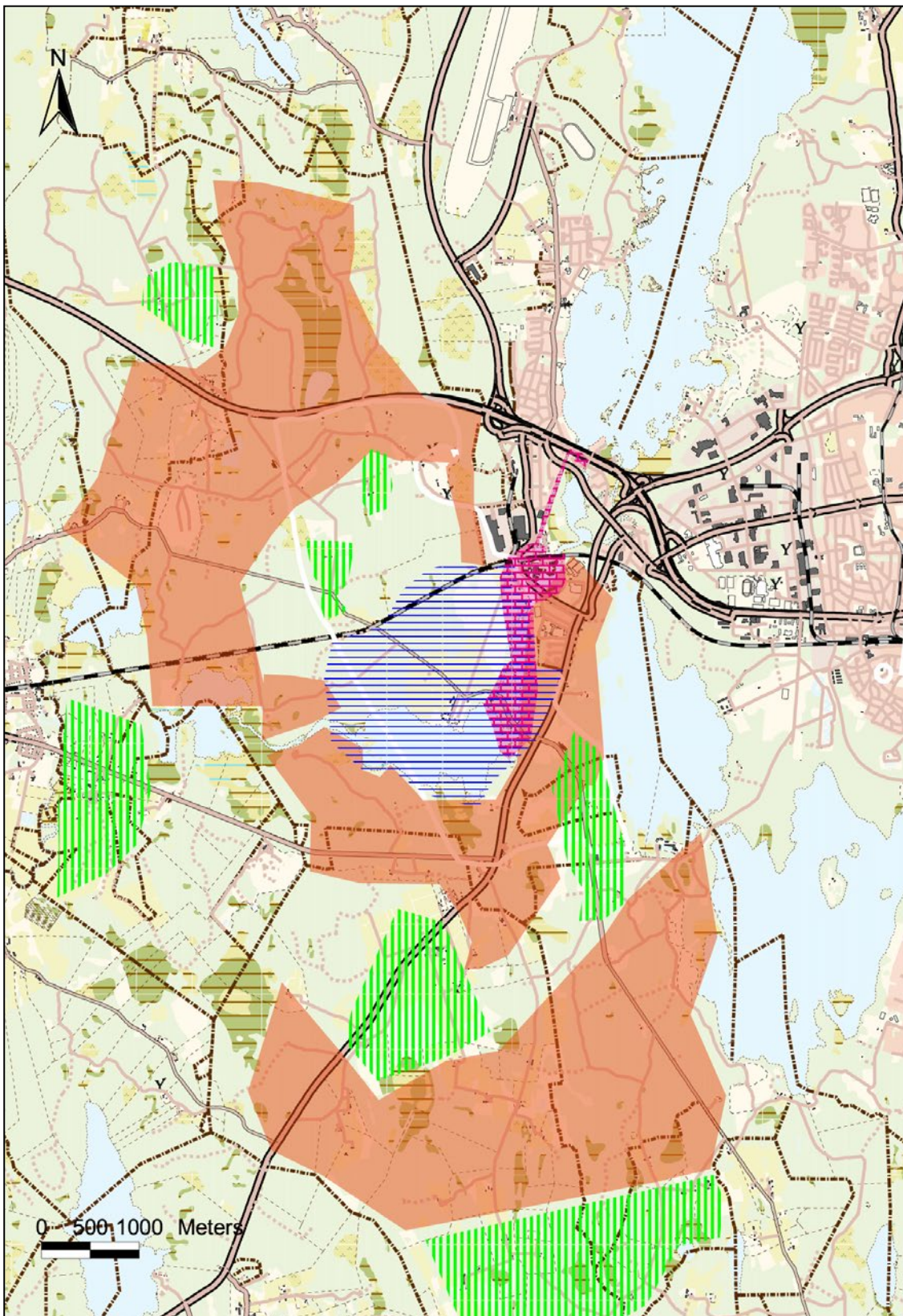
son 1979:43). Då bodde frälsemannen Magnus Håkansson på en gård i Bergkvara. Redan 1328 omnämns dock ett arvskifte där Magnus far, Håkan Karlsson, ärvde en andel i en kvarn vid Örsled belägen strax intill Bergkvara. Uppgifterna tyder på att denna frälseätt, även kallad Bergkvara-släkten, tidigt haft en huvudgård på platsen. Av de tidiga breven framgår att Bergkvara vid denna tid var en by med flera gårdar. Från 1350-talet och framåt har dock allt fler av byns gårdar samlats under en huvudgård och från och med 1430-talet ingick alla byns gårdar i ett gods-innehav. Under 1420-talet blev Birger Trolle ägare av godset och gjorde detta till centrum i sitt omfattande gods-innehav med gårdar över stora delar av Småland. När sonen Arvid tog över efter fadern utökade han gods-innehavet ytterligare. Genom giftermål, arv och systematiska uppköp byggde Arvid Trolle upp ett av Nordens största gods-komplex. I sin jordebok från 1497 finns över 1000 gårdar, fisken och kvarnar upptecknade varav de flesta var belägna i Småland och norra Skåne. Släkten Trolle var en av flera förmögna ätter som i spåren efter digerdöden och den senmedeltida krisen köpte upp jord till låga priser. De som sålde jord och gårdar var framförallt lågadeln som tidigare varit en viktig samhällsgrupp, i synnerhet i södra Småland. Under 1470-talet uppfördes det stora stenhuset vid Bergkvara (fig. 14). Byggnaden fungerade både som ståndsmässig bostad och som försvarsverk och har ingått i en liten grupp av exklusiva stenhus knutna till ett fåtal högadliga ätter med nära släktband. Ruinen vid Bergkvara vittnar fortfarande om godsets senmedeltida storhetstid.

Figur 14. Det fasta stenhuset vid Bergkvara utgjorde mittpunkten i släkten Trolles stora godsinnhav under lång tid.

Av Arvid Trolles jordebok framgår att han förutom det spridda godsinnhavet även hade ett koncentrerat jordinnehav i anslutning till huvudgården Bergkvara. Enligt jordeboken ägde Arvid 23 gårdar, 5 torp och 2 kvarnar i Bergunda socken. Under första halvan av 1500-talet bedrev arvtagaren Ture Trolle en aktiv nyodling inom godsets ägor samtidigt som han köpte upp ytterligare gårdar i omgivningen. En förteckning från 1620 uppger att 28 av 38 gårdar i socknen då ingick i

godset. Bland de gårdar som tillkom efter 1497 kan nämnas Stora Räfte och Kvälleberg belägna norr om Bergkvara. År 1680 ingick alla gårdar utom två i godset. Egendomen hade nu ett tydligt definierat område som framgår av en geometrisk karta från 1683. Godssystemet, såsom det såg ut under 1600-talet, byggde på att godsets gårdar brukades av landbor som förutom att betala sin avrad även fullgjorde dagsverken på sätesgården. Bergkvara gård var flerdubbelt större än landbo-

Figur 15. De olika zonerna inom Bergkvaragårdset, ur Hansson 2005. Blå skraffering visar herrgårdslandskapet, grön skraffering by-zonen, orange zon visar torpområdet och magenta visar industri-zonen. Skogsmarken i och omkring förundersökningsområdet faller dock utanför de olika zonerna.

gårdarna och brukades med hjälp av landbornas dagsverken. Förmodligen gick detta sätt att bruka sätesgården med hjälp av landbor tillbaka till senmedeltid.

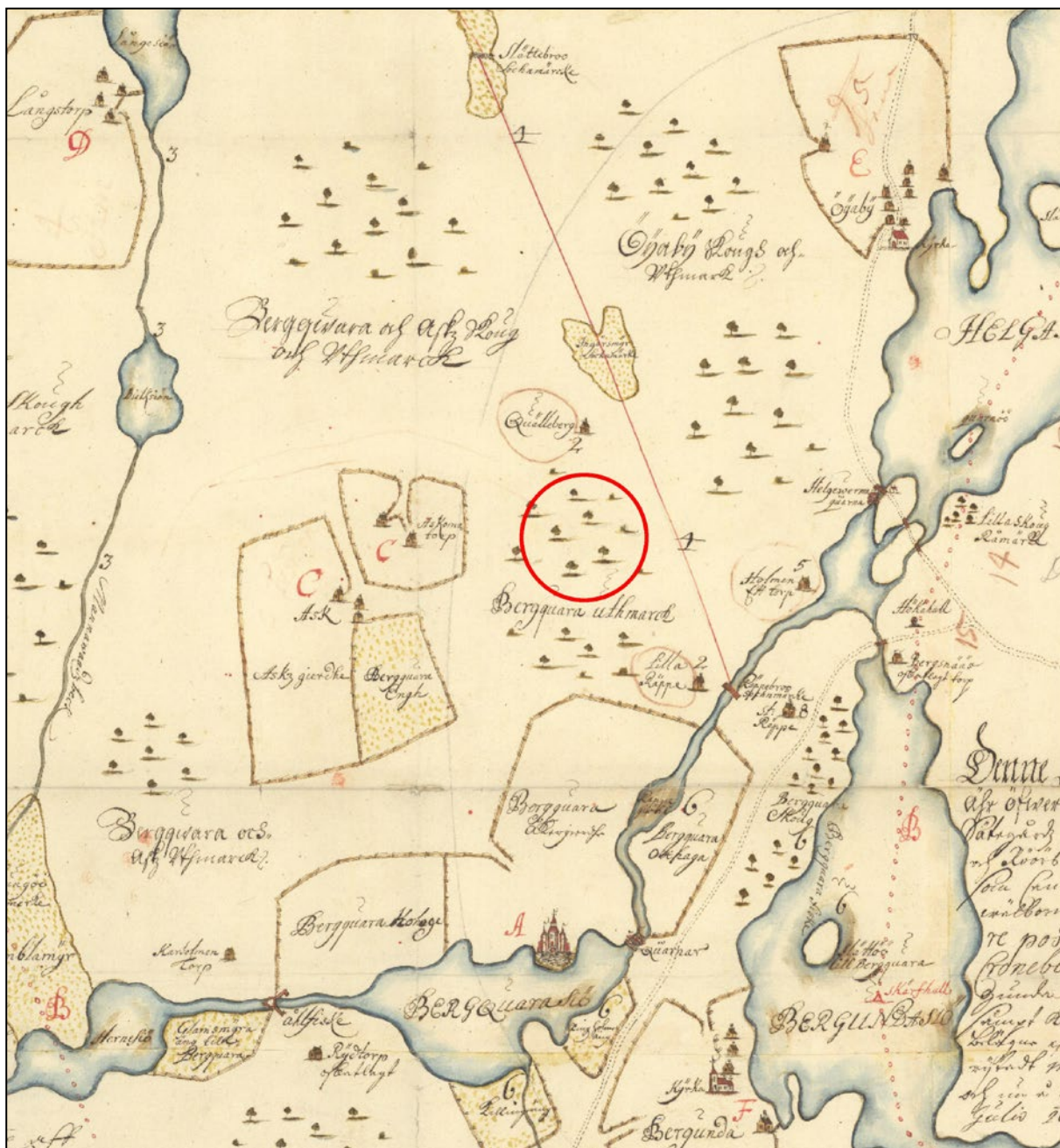
Från slutet av 1600-talet och framåt förändrades systemet gradvis genom att torpare kom att utgöra en allt större del av godsets arbetskraft (Hansson 2005:16). Skillnaden mellan landbor och torpare var att torparna brukade små torp och inte gårdar och att de var skyldiga att utföra betydligt fler dagsverken än landborna. Det fanns även en tydlig social skillnad mellan torpare och bönder även om dessa gränser delvis kom att suddas ut inom ramen för godssystemet. Antalet torp ökade genom nyodlingar. Från 8 torp 1696 ökade antalet till 32 torp år 1763. Vid mitten av 1800-talet fanns 90 torp inom godsets område. Många av de nya torpen anlades i området norr och väster om det aktuella förundersökningsområdet. Från slutet av 1700-talet och framåt slogs landbougårdarna i flera byar samman till en samlad enhet, så kallade plattgårdar (Hansson 2005:19). Landborna sades upp och i stället brukades dessa storgårdar av torpare under ledning av en rättare. Byar som Bergunda, Ask och Långstorp omvandlades till sådana plattgårdar. Omkring år 1900 hade alla enheter som ingick i godset någon form av torpkontrakt. Detta var ett av flera sätt att effektivisera jordbruket inom godset. Andra åtgärder var införandet av växtföljder och omfattande utdikningar av våtmarker. Från slutet av 1700-talet och fram till mitten av 1800-talet fördubblades den odlade arealen i Bergunda socken.

I sin studie av riksintresseområdet Bergkvara delar Martin Hansson in godsmiljön i olika zoner (fig. 15). Närmast sätesgården fanns herrgårdslandskapet, där sätesgården låg tydligt avskild från övrig bebyggelse. Den fysiska distanseringen var ett sätt att markera den sociala skillnaden mellan herrskapet på sätesgården och de underställda. Det jordbrukslandskap som fanns inom herrgårdszonen präglades av stora välröjda odlingsytor och långa alléer. Utanför herrgårdszonen fanns by- och gårdslandskapet. Detta bestod av

sedan länge brukad åkermark. Genom införandet av plattgårdar, jordbruksenheter som enbart brukades med hjälp av dagsverkare, bedrevs här en stordrift som i kulturlandskapet avspeglades sig genom välröjda, rektangulära fält och utdikade våtmarker. Den tredje zonen utgjordes av torplandskapet. Odlingsmarken var här småbrutet, med kvarliggande odlingsrösen och med flikiga åkerformer. Inom torpzonen genomfördes inte sådana effektiviseringar av jordbruket som gjordes inom andra zoner. Den fjärde zon som Martin Hansson tar upp är den industriella zonen med vattenkraftsdriven verksamhet som sågverk och kvarnar. Här ingår även de olika verksamheter som under sent 1800-tal etablerades till närheten av järnvägen och Råppe station. Man kan notera att det aktuella undersökningsområdet inte kan inräknas i någon av dessa zoner men att det i huvudsak ligger mellan herrgårdszonen och torpzonen (Hansson 2005: fig. 44).

Historiska kartor

Eftersom så gott som all mark inom Bergunda socken ägdes av godset kunde godsägaren själv diktera villkoren för markindelning och skiften. Det finns därför få lantmäterikartor från socknen och få kartor som berör det aktuella området. De äldre kartor som finns är förhållandevis lika varandra och bygger på samma förlagor. Den äldsta kartan som berör området är en geometrisk karta över Bergkvara säteri från 1683 (fig. 16). Det aktuella området ligger inom det som på kartan anges som *Bergquara utmark*. Denna utmark hänger samman med ett stort utmarksområde som benämns *Bergquara och Asks skog och utmark*. Söder om förundersökningsområdet har Bergkvaras inägomark med åkrar och ängar tagit vid. Sydväst om undersökningsområdet är gården Lilla Råppe markerad och även en bro över Helige å med beteckningen Råppebro. Någon väg är dock inte markerad i anslutning till bron. Landsvägen från söder är markerad och man ser att denna sammanstrålar med landsvägen från nordväst vid Bergsnäs. Dessa vägar har i stort sett samma sträckning som nuvarande väg 23 och respektive vägen från Växjö mot Öjaby.

Figur 16. Den äldsta kartan över Bergkvaragodsets ägor är från 1683. Här framgår att det aktuella området, ungefärligt markerad med en röd ring, ligger på utmarken men nära Bergkvaras inägomark och hagmark. Utsnitt ur geometrisk karta LSA Bergkvara 1683.

Figur 17. Utsnitt ur härads-kartan över Kinnevalds härad från 1661 (LSA). Kartan visar att förundersökningsområdet ligger nära flera viktiga vägar som sammanstrålade vid Helgasjöns sydvästra hörn.

Ytterligare uppgifter om vägar kan man få av häradskartan från 1661 (fig. 17). Denna mer översiktliga karta visar vägen söderut, motsvarande väg 23, som en större landsväg vilket även gällde vägen norrut över Öjaby. På denna karta finns även en mindre väg markerad som går i östvästlig riktning över Kvälleberg och vidare västerut mot Lekaryd. Någon väg är inte markerad inom det aktuella förundersökningsområdet.

Från år 1720 finns en geometrisk karta över Bergkvara-godset (fig. 18). Den påminner till stor del om 1683 års karta men har något fler uppgifter omkring omgivningen närmast undersökningsområdet. Även här är det aktuella området angivet som utmark. Här anges att området (kartans nr 25) ingår i en större utmark som är gemensamt brukad av sätesgården och Askome by. Området anges som skogsmark och det beskrivs vilka olika typer av betesmarker som finns. Detta understryker skogsområdets funktion som betesmark. Liksom tidigare framgår det att området i söder gränsar till Bergkvaras åker och ängsmark. I sydväst är det angränsande området dock angivet som Bergkvaras kohage och i sydöst är ängs- och mossmarker markerade invid Lilla Räfte. Lik-

som på den förra kartan finns inte någon bebyggelse markerad inom undersökningsområdet. I den renritade versionen av kartan är vägarna i området i stort sett återgivna på samma sätt som på den tidigare kartan. En skillnad är att det finns en väg i östvästlig riktning som går från Växjö mot Lekaryd över Kvälleberg. Denna är dock markerad som en mindre väg. Om man ser till konceptkartan till samma handling kan man se att det finns ytterligare en mindre väg markerad som går över Räftebro norrut och ansluter till Lekarydsvägen öster om Kvälleberg.

Det senare kartmaterialet från Bergkvara är begränsat. Det rör främst godsets rågångar mot omgivande ägor och återger inte det aktuella förundersökningsområdet. För att få en närmare bild av området behöver man gå ända fram till den äldre versionen av den Ekonomiska kartan från 1950 (fig. 19). När denna karta upprättades fanns fortfarande många av de mindre torpen kvar med sina odlingsmarker. Man ser att förundersökningsområdet även då låg inom ett större orört skogsparti som på kartan kallas Snapperissocken. I väster finns Ask och Askummetorp markerade och i sydväst finns en mindre odlingsmark kall-

lad Vaktarträdan vilket bör höra samman med en skogvaktarfunktion. Norr om förundersökningsområdet finns Kvälleberg med flera torp markerade. I öster, där det idag finns ett speditjonsområde, låg torpet Ruda. Den åkermark som fanns intill detta torp, på kartan för Snapperisfällan, är den odlingsmark som legat närmast det aktuella förundersökningsområdet. Benämningen *-fällan* antyder att det rör sig om en skogsröjning för odling. Utifrån det topografiska läget förefaller det snarast ha varit en äng eller mossodling. Var benämningen Snapperisskogen kommer ifrån är oklart. Ordet *snapperi* är en synonym till röveri.

Utmark, kulturlandskap och bevaringsförhållanden

De äldre kartorna visar att det aktuella förundersökningsområdet har legat på en utmark brukad av Bergkvara och omgivande byar. Samfällt brukade utmarker inte vara ovanliga i Småland, något som framgår av så kallade skogelagskartor. Ett skogelag var en gemensamt brukad utmark där det ofta ingick en äldre by eller gård, med förhistoriska bakgrund, samt en eller flera mindre enheter, ofta med senare, medeltida ursprung (Tollin 1999:19). Claes Tollin har menat att man kan urskilja områden för den yngre järnålderns storgårdar i omfattningen av de äldre skoglagen. I det aktuella fallet är det rimligt att se Bergkvara som den äldsta enheten medan Ask med andra gårdar kan ha ingått som förmodat yngre enheter. Utifrån Tollins resonemang skulle den gemensamt brukade utmarken som återges på de äldsta kartorna kunna återgå på en gammal struktur som skulle kunna visa Bergkvara bys ursprungliga ägor vid tiden före den medeltida expansionen. De närbelägna enheter som funnits redan under medeltid är Ask, Askummetorp och Råppekvarn (Larsson 1979: 43, 48). Ask omnämns redan 1337 då en gård i byn köps upp av Håkan Karlsson som då förmodligen haft Bergkvara som sätesgård. År 1545 fanns fem gårdar i byn varav fyra var frälsegårdar knutna till godset. Askummetorp nämns i Arvid Trolles jordebok från 1490-talet vilket även gäller för Råppekvarn. Det är alltså tydligt att närområdet till stor del kontrollerats av sätesgården i

Bergkvara redan under 1300- och 1400-talet. Den gemensamma driften av utmarken är med bakgrund av detta inte förvånande.

I den tidigare nämnda studie som Martin Hansson gjort av området omkring Bergkvara faller det aktuella förundersökningsområdet med omgivande skog inom ett tomrum mellan herrgårdszonen och den zon som utgörs av torplandskapet (Hansson 2005: fig. 44). De äldre kartorna visar visserligen att förundersökningsområdet legat på utmarken men det framgår också att denna del av utmarken legat närmast den åker- och ängsmark som utgjort kärnområdet i Bergkvaras markinnehav. Hansson betonar att landskapsförändringen varit förhållandevis stor inom det han benämner herrgårdszonen (Hansson 2005:46). Odlingsmarken har brukats med stordrift vilket resulterat i stora helt stenröjda åkrar. Det aktuella området har dock lämnats helt vid sidan av sådan odlingsverksamhet. På övriga sidor om det skogsområde där förundersökningsområdet ingår vidtar torplandskapet (Hansson 2005:49). Hansson betonar att odlingen här har varit småskalig utan inslag av stordrift. Inte heller denna typ av odling har förekommit inom det aktuella området. Några spår efter torpgrunder eller äldre odlingsmark har inte påträffats inom förundersökningsområdet. Vid den förundersökning som gjordes 2002 i området omedelbart söder om det aktuella området kunde man konstatera att det saknades inslag av bebyggelse eller sentida odling och att det överhuvudtaget inte påträffades några spår från senare århundranden (Lindman 2003:5).

Man kan därför fråga sig varför detta område lämnats så orört? Området har legat förhållandevis centralt i bygden och det intensiva bruket av platsen under förhistorisk tid som kunde konstateras vid undersökningarna inom Bergkvara 6:21 tyder på att marken varit väl lämpad för odling. Vid en av förundersökningarna konstaterade man att marken mellan röjningsrösena var väl stenröjd och innehöll ett kraftigt odlingslager (Lindman 2003:29). Området bör därför ha varit lämpat för odling även under historisk tid något som dock

aldrig genomfördes. En tänkbar orsak till att området inte uppodlats kan vara platsens funktion i systemet med inägo- och utmark. Skogsområdet låg strax utanför Bergkvaras inägomark och kartan från 1720 visar att skogsområdet i sydväst gränsade till Bergkvaras kohage. Denna kohage var ett stort område som sträckte sig norr och nordöst om sätesgården. Boskapen var en viktig del av jordbruket vid Bergkvara och liksom för alla gårdar från tiden före skiftena gällde att det fanns en balans mellan inägomarken och utmarken. Det huvudsakliga betet bedrevs på utmarken men kor och oxar kunde av praktiska skäl hållas i hagar närmare bebyggelsen. Jordbruket på Bergkvara var betydligt större än det vid vanliga normalstora gårdar. I jordeboken från 1622 anges att gården hade 16 oxar, 16 stutar, 33 kor, 12 kvigor och 11 kalvar, 21 hästar, 58 grisar och 101 får (Hansson 2005:17). Denna stora djuruppsättning krävde omfattande betesmarker under sommarhalvåret och stora ängsmarker för vinterfoder. Det stora område som avsatts som kohage på gränsen mellan utmarken och sätesgården på kartan från 1720 förvånar därför inte. En rimlig tanke är att den närmaste utmarken, i vilken förundersökningsområdet ingått, använts till bete för ungdjur av nötboskap, får och andra djur som inte behövde vistas i gårdens omedelbara närhet. Förmodligen var detta skogsområde av stor vikt som betesmark för Bergkvara gård. Marken som blivit stenröjd redan i förhistorisk tid bör ha gett

goda beten och läget alldeles intill Bergkvaras inägomark gjorde att det var ett begränsat avstånd till stall och ladugårdar. Det är möjligt att detta område så pass viktigt som betesmark för Bergkvara gård att man redan tidigt undantagit det från nyodling. Skogsbetet i området har antagligen fortgått långt fram i tiden. När behovet av skogsbeten försvann var förmodligen redan torpexpansionens tid förbi och någon odling eller bebyggelse tillkom inte i området. Detta kan vara en möjlig förklaring till att det aktuella förundersökningsområdet undgått uppodling i en omgivning som annars präglades av godsets uppodlingsverksamhet och effektivisering av lantbruket.

Potential för kulturhistorisk studie

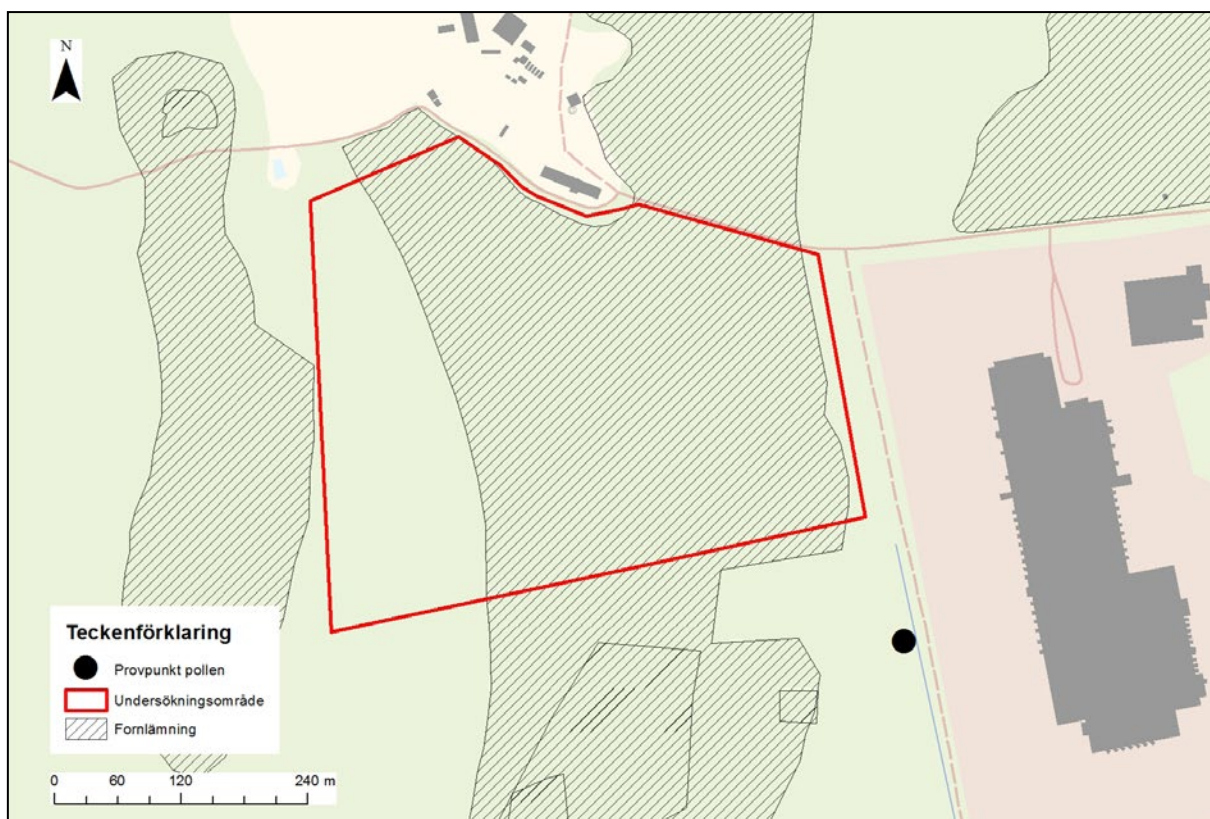
Det historiska kartmaterialet över området är begränsat och därigenom också möjligheten att få en mer detaljerad inblick i bruket av området under historisk tid. Det historiska källmaterialet omkring Bergkvaragodset är dock mer rikhaltigt. Även om upplysningar om hur man brukat utmarken ofta är sparsamt förekommande i historiska källor kan det finnas möjlighet att få en närmare inblick i hur godset använt sina marker åtminstone från 1600-tal och framåt. Det kan därför finnas goda möjligheter att pröva den hypotes som här föreslagits om att ett värdefullt skogsbete varit anledningen till att området skyddats från nyodling.

Resultat av pollenanalytisk rekognoscering

I förundersökningen ingick att man skulle utreda förutsättningarna för en vegetationshistorisk pollenanalys. I samband med de arkeologiska insatser som gjordes inom fastigheten Bergkvara 6:21 gjorde Per Lagerås, Arkeologerna SHMM, en rekognoscering för pollenanalys och tog upp n borrkärna för provtagning i anslutning till det då aktuella förundersökningsområdet (Lagerås 2000). En fråga vid den nu aktuella förundersökningen var därför om man kunde använda den då upptagna borrkärnan eller om man skulle söka en ny plats för provborrning.

Kontakt togs därför med Per Lagerås som förordade en ny provborrning med tanke på att borrkärnan var tagen på alltför långt avstånd från det aktuella området för att man skulle kunna få en riktigt god bild av odling i närområdet. Borrkärnan från det tidigare projektet hade även vissa brister i lagerföljderna.

En provborrning utfördes därför i en mindre torvmark belägen i ledningsgatan omedelbart öster om det aktuella förundersökningsområdet (fig. 20). Provboringen och bedömningen av

Figur 20. En borrning för pollenanalys gjordes i en mindre torvmark strax öster om förundersökningsområdet.

borrkärnan gjordes även nu av Per Lagerås. För att se om torvlagren avsatts under de perioder som fornlämningarna kan tänkas höra till gjordes två ¹⁴C-dateringar, där ett daterat prov (Ua-56929) var från ett djup av 22–26 cm och ett annat prov (Ua-56930) var från ett djup av 105–109 cm. Det övre provet gav en datering till vendeltid medan det undre gav en datering till senmesolitisk tid. Resultatet av rekognoscering redovisas i en rapport som medföljer som bilaga 1. I denna rapport ger Lagerås följande bedömning:

Lagerföljden gav ett intakt intryck och den övre dateringen (c. AD 700) styrker uppfattningen att torvmarkens yta på borrhypen är oskadd. Det bör därför gå att producera ett pollendiagram som sträcker sig ända fram till nutid eller åtminstone in i historisk tid. Hur långt bakåt i tiden som ett sådant pollendiagram kan sträcka sig är mer osäkert. Den undre dateringen visar att de äldsta torvlag-

ren avsatts redan c. 5500 BC (senmesolitisk tid), men med ett så stort tidsintervall representerat av en kort lagerföljd finns det alltid risk för lagerluckor. Det vanliga i sådana fall är att det framför allt är från torra perioder under neolitikum och bronsålder som torvlager saknas. Min bedömning är att lagerföljden bör kunna ge ett pollendiagram som täcker större delen av järnålder och historisk tid. Eftersom torvmarken är liten (framför allt smal) och ligger i direkt anslutning till området med röjningsrösen har pollendiagrammet goda möjligheter att fånga upp den lokala odlingen.

Detta innebär att det bör finnas goda förutsättningar för att använda den nytagna borrhypen för en vegetationshistorisk pollenanalys. Vid en undersökning av de agrara lämningarna inom RAÄ 158 kan en pollenanalys ge möjligheter till att få en allsidig bild av landskap och odling och dess utveckling på platsen.

Tolkning och kunskapspotential

Större delen av exploateringsområdet utgörs, som redovisats ovan, av den fossila åkermarken RAÄ 158 som även innehåller gravar och delar av ett färdvägssystem. Den inventering och kartering som gjordes visade att den fossila åkermarken är ovanligt välbevarade. Den sentida påverkan som finns i form av nyodling och markberedning har enbart skadat mindre delar av området. Det äldre kartmaterialet visar att förundersökningsområdet ingått i Bergkvaras utmark. Antagligen är det områdets tidigare betydelse som närbeläget skogsbete för godsets boskap som gjort att det inte skett någon sentida uppodling. Vid förundersökningen gjordes även en rekognoscering för en pollenanalys. En borkärna från en mindre våtmark omedelbart öster om förundersökningsområdet visade att det finns goda förutsättningarna för att med pollenanalys studera odlingsutvecklingen inom det aktuella området. Den aktuella förundersökningen omfattade enbart en bedömning av ovan mark synliga lämningar samt bedömning av möjligheterna till kompletterande studier. Man kan dock med utgångspunkt från dessa resultat säga att området har en hög kunskapspotential.

Den fossila åkermarken RAÄ 158 är på många sätt typisk för de röjningsröseområden som finns i Växjötrakten. Den fossila åkermarken i centrala Varend är i sin tur en del av de områden med röjningsrösen som finns i stort antal på det sydsvenska höglandet. Dessa spår efter äldre tiders odling, ofta kallade hackerör, har varit kända sedan länge med deras ålder uppmärksammades först på 1980-talet. I ett forskningsprojekt omkring Järparyd i Rydaholms socken, kunde man då datera röjningsrösen till bronsålder och äldre järnålder vilket gav slutsatsen att röjningsröse överlag var

anlagda under förhistorisk tid (Gren 1989). Fortsatta undersökningar av fossil åkermark har dock gett en mer varierad dateringsbild. En sammanställning av undersökningar av fossil åkermark i Jönköpings län visar att dessa främst anlades under medeltid och att enbart en mindre del av dateringarna hör till förhistorisk tid (Engman m fl 2015: 155). Även en sammanfattande studie av dateringar från undersökningar av fossil åkermark i det sydsvenska höglandet visar att en huvuddel av röjningsrösen anlades under historisk tid (Lagerås 2013). Här förefaller det som om södra Småland, och i synnerhet Växjötrakten, skiljer ut sig genom att majoriteten av de undersökta röjningsrösen har daterats till förhistorisk tid (Alering 2010: 29f). De undersökningar som gjorts i centrala Varend har visat att stenröjningen här kan dateras till bronsålder och äldre järnålder (Skoglund 2005: 70f). Generellt finns därför ovanligt goda förutsättningar att undersöka förhistorisk odling i Varend. I västra delen av Kronobergs län har undersökningarna för E4:an vid Hamneda visat att det pågått en omfattande stenröjning från Kr f och fram till vendeltid (Lagerås 2000). I de mer centrala delarna av Lagadalen förefaller det dock ha funnits röjningsröseodling redan under bronsålder (Granath 2003). Den fossila åkermarken i Kronobergs län, och i synnerhet i Växjötrakten, förefaller alltså ha tillkommit tidigt vilket också understryks av det nära sambandet mellan röjningsröseområden, gravar och skålgropslokaler. De undersökningar som gjordes inom den angränsande fastigheten Bergkvara 6:21 visade att den södra delen av den fossila åkermarken RAÄ 158 är ett sådant för trakten typiskt förhistoriskt röjningsröseområde som brukats från mellersta bronsålder till och med yngre romersk järnålder.

En viktig fråga för den fortsatta bedömningen av förundersökningsområdet blir förekomsten av under mark dolda fornlämningar. Vid de arkeologiska insatser som tidigare gjorts inom den angränsande södra delen av den fossila åkermarken RAÄ 158 fann man att det här även fanns spår av bosättning från neolitisk tid samt lämningar från en förmodligen kontinuerlig bebyggelse från bronsålder och fram till yngre romersk järnålder. Vid tidigare undersökningar inom områden med fossil åkermark har man ofta funnit boplatzlämningar men dessa har i regel bestått av spridda härdar eller mindre boplatssytor (Alering 2010: 42). Förmodligen representerar dessa inte spår efter någon fast bebyggelse. Vid Hamneda-undersökningarna påträffades lämningar efter en gård som dock bara uppvisade en generation av bebyggelse (Cronberg m fl 200). Den typ av omfattande boplatzlämningar som finns inom den södra delen av RAÄ 158 har tidigare inte påträffats inom områden med fossil åkermark varken i länet eller i övriga Sydsverige. Det är värt att notera att flera av de större boplatser som påträffats i länet, till exempel de i kvarteren, Seglaren, Prefekten och Boplatsen, ursprungligen varit omgivna av röjningsröseområden som senare röjts bort

(Åstrand 2004; Nylén & Jönsson 2006; Högrell 1997). Detta tyder på att den huvudsakliga förhistoriska bebyggelsen legat i odlingsmark med hög kvalitet och att denna odlingsmark ofta haft en fortsatt odling in i sen tid. Här verkar boplatzlämningarna inom den södra delen av RAÄ 158 vara ett undantag eftersom det verkar finnas spår efter en omfattande, kontinuerlig bebyggelse vars odlingsmarks dock inte fortsatte att brukas efter förhistorisk tid. Det är därför viktigt att vid en fortsatt förundersökning ta reda på om det finns motsvarande boplatzlämningar även inom det aktuella förundersökningsområdet. Om liknande boplatzlämningar skulle finnas även i det norra området skulle detta ge det aktuella förundersökningens en hög kunskapspotential även ur boplatssynpunkt. Någon undersökning av motsvarande miljö där både odlingsmark och bebyggelse är bevarade har tidigare inte utförts varken i länet eller i landet. Utifrån dagens kunskapsläge kan fornlämningsmiljön inom den fossila åkermarken RAÄ 158 betraktas som ett av de mest intressanta arkeologiska objekten i länet. Resultat från fortsatta undersökningar skulle kunna ge kunskap av betydelse på såväl regional som nationell och internationell nivå.

Åtgärdsförslag

Fornlämningarna inom exploateringsområdet är välbevarade och bör i enlighet med kulturmiljölagstiftningen i första hand bevaras. Om detta inte är möjligt bör man se till hur en exploatering kan utformas så att så lite av fornlämningen som möjligt berörs. I praktiken är detta svårt eftersom drygt 80 % av områdets yta utgörs av fornlämning. Generellt kan sägas att områdets centrala och östra del är mest bevarandevärd eftersom här även finns gravar samt delar av ett färdvägssystem (yta markerad med blå linje på figur 13). Inventeringen av synliga fornlämningar tyder på att de ytor som ligger utanför den fossila åkermarken inte är bevarandevärda. Dessa ytor ligger längst i väster respektive öster. Ett område i den norra delen har utsatts för markberedning och denna del kan betraktas som mindre skyddsvärd även om den utgör en fornlämning.

Inför en exploatering föreslås i första hand att man utför en fördjupad förundersökning med schaktgrävning inriktad på att finna under mark dolda fornlämningar. Detta är nödvändigt för att kunna bedöma omfattning och kunskapspotential för de fornlämningar som finns inom området. Med tanke på att stora delar av förundersökningsområdet kan betraktas som möjliga lägen för boplatzlämningar behöver en sådan sökschaktgrävning omfatta en stor del av förundersökningsområdet. Som tidigare nämnts påträffades omfattande boplatzlämningar i olika terrängavsnitt inom den angränsande fastigheten Bergkvara 6:21 vilket visar på nödvändigheten av en noggrann sökschaktgrävning. På planen i figur 13 visas med skraffering inom vilka områden som sökschaktgrävning kan behöva göras.

Inriktning och intensitet i schaktgrävningen kan dock växla mellan olika områden.

En fördjupad förundersökning kan utformas på olika sätt och omfattning och inriktning bestäms av Länsstyrelsen. Det förslag till upplägg som presenteras här kan ses som ett diskussionsunderlag. Eftersom fornlämningarna utgör en välbevarad miljö är det viktigt att vid en förundersökning hitta en avvägning mellan att sökschaktgräva tillräckligt mycket för att få en klar bild av de dolda fornlämningarna, men samtidigt se till att inte förstöra möjligheterna till tolkningen av andra de synliga odlingslämningarna och den stratigrafi som kan finnas i området. Erfarenheterna från förundersökningarna inom den södra delen av RAÄ 158 bör här vara vägledande vid utformningen.

Tyngdpunkten i den kompletterande förundersökning föreslås vara själva sökschaktgrävningen. Denna inriktas främst på att finna boplatzlämningar. De förundersökningar som gjordes inom Bergkvara 6:21 visade att boplatzlämningar inte bara förekom inom de högre delarna av området lägena utan även inom något neddragna lägen i terrängen. Det är därför viktigt att gräva sökschakt även i övergångszonen mellan fossil åkermark och lägre partier. Även de ytor i den östra delen av förundersökningsområdet som berörts av sentida odling behöver ingå i sökschaktgrävningen eftersom begränsningen för förekomsten av fornlämningar här är oklar. Vid förundersökningen bör man även att undersöka förekomsten av under mark dolda gravar, framför allt i området intill de kända gravarna. Man bör även undersöka före-

komsten av dolda agrara lämningar för att se om det till exempel finns sådana låga vallar med röjningssten som påträffades inom Bergkvara 6:21. Eftersom det inom området bör finnas ett äldre odlingslager är det viktigt att i schakten bana ned till olika djup för att få en bild av vilka lämningar som finns på olika nivåer. För att utreda förekomsten av gravar bör man även partiellt avtorva några av de större röjningsrösen som finns i området samt det odlingsröse, eller möjlig grav, som finns i förundersökningsområdets sydöstra del. Detta ger möjlighet att bedöma om det finns gravlika drag som kantkedjor, fast stenläggning eller utvalt stenmaterial.

Vad gäller områdets röjningsrösen och äldre odlingsytor föreslås att dessa inte ingår i den kompletterande förundersökningen. Detta eftersom

det är viktigt att inför en eventuell slutundersökning spara sammanhängande ytor med odlingslämningar. Vad gäller röjningsrösenas datering, uppbyggnad och stratigrafi får man i detta skede utgå från resultaten av förundersökningen inom Bergkvara 6:21. Sökschaktgrävningen behöver planeras på ett sådant sätt att man vid sökandet efter boplatslämningar inte förstör alltför mycket av de stratigrafiska sammanhangen inom den fossila åkermarken. Vid planeringen av fältarbetet bör man ha en även preliminär plan för hur man avser att undersöka den fossila åkermarken vid en eventuell slutundersökning. Annars finns en risk att man förstör alltför mycket av viktiga kontexter och att man inte får möjlighet att tillvarata den sammansatta fornlämningsmiljöns potential.

Utvärdering

Resultatet av förundersökningen med inventering/kartering, sondering av historiska källor och rekognoscering för pollenanalys ger tillsammans en god utgångspunkt för fortsatt arbete med det aktuella området. Som framhållits i rapporten bedöms området ha en hög kunskapspotential.

Det stegvisa utförandet med den aktuella förundersökning följd av en föreslagen fördjupad förundersökning inriktad på sökschaktsgrävning ger goda möjligheter till att få en rättvisande bild av områdets potential.

Referenser

Skriftliga källor

- Alering, Å. 2010. Fossilt landskap i modern tid. Fornlämningsmiljöer i småländsk skogs- mark. Smålands museum rapport 2010:15.
- Cronberg, C., Skoglund, P. & Torstensdotter Åhlin, I. 2000. Järnåldersgården och åkern. I *Arkeologi och paleoekologi i sydvästra Småland. Tio artiklar från Hamnedaprojektet*. Red P Lagerås. Riksantikvarieämbetet och Smålands museum.
- Emilsson, A. 2013. *Bergkvara 6:1 – utredning inom fossil åkermark RAÄ 152:1 & 158:1 Bergunda socken, Växjö kommun, Kronobergs län*. Smålands museum rapport 2013:13
- Engman, F., Lorentzon, M. & Vestbö-Franzén, Å. 2015. *Odling och markutnyttjande: syntesarbete utifrån undersökningar av fossil åkermark i Jönköpings län*. Jönköping: Jönköpings läns museum
- Granath, Y. 2003. *Del av röjningsröseområde RAÄ 119 Ljungby NV industriområde: Ljungby socken och kommun, Kronobergs län, Småland. Särskild arkeologisk undersökning*. Växjö: Smålands museum rapport 2004:1.
- Gren, L. 1989. Det småländska höglandets röjningsröseområden. *Arkeologi i Sverige* 1986. Stockholm.
- Hansson, M., 2005. *Godset, människorna och landskapet: Bergkvara under 700 år*. Smålands museum rapport 2005:23. Växjö
- Hansson, M. 2008. En gammal grävning, ett kulthus och ett antikvariskt problem. I: Goldhahn, J. (red) *Gropar och monument: en vänbok till Dag Widholm*.
- Högrell, L. 1997. *Fornlämningar på Kronobergsnäset och undersökningen av kv Boplatsen*. I: Hansson, M. *Gårdar, åkrar i biskopens stad. 3000 år i Kronobergs län*. Smålands museum.
- Högrell, L. 2002. Åkern och evigheten. Frågeställningar och inledande resonemang. *Tidskrift. Arkeologi i sydöstra Sverige* 2002:2.
- Jönsson, Å. 2008. Fossilt landskap i modern tid, fornlämningsmiljöer i småländsk skogs- mark. Steg I – fördelning av fornlämningar i Kronobergs län med fokus på fossil åker- mark. *Smålands museums rapport 2008:36*.
- Lagerås, P. 2000. Järnålderns odlingssystem och landskapets långsiktiga förändring. I *Arkeologi och paleoekologi i sydvästra Småland. Tio artiklar från Hamnedaprojektet*. Red P Lagerås. Riksantikvarieämbetet och Smålands museum.
- Lagerås, P. 2001. Rekognoscerande pollenanalyser i röseområde vid Räppe. *Arkeologisk utredning/förundersökning. UV Syd Rapport* 2001:2.
- Lagerås, P. 2013. Agrara fluktuationer och befolkningsutveckling på sydsvenska höglandet tolkade utifrån röjningsrösen. *Fornvännen* 2013(108):4, s. 263-277.

- Larsson, L.-O., 1979. *Småländsk bebyggelsehistoria. 1, Från vikingatid till Vasatid, 1, [Värend], 1, Kinnevalds härad*. Växjö: Högskolan i Växjö
- Lindman, G. 2001. Räppe industriområde. Arkeologisk utredning och förundersökning. Riksantikvarieämbetet UV Väst Rapport 2001:4.
- Lindman, G. 2003. Räppe Industriområde. Arkeologisk förundersökning av boplatsslämnningar i ett röjningsröseområde. RAÄ 6:21, RAÄ 158 och RAÄ 50. Smålands museum rapport 2003:24.
- Nylén, A. 1998. Kartering. Ett röjningsröseområde vid Räppe. RAÄ 158, Bergunda socken, Kronobergs län, Småland. Smålands museum rapport 1998:18. Växjö.
- Nylén, A. 1999. Kompletterande kartering. Räppe. RAÄ 158, Bergunda socken, Kronobergs län. Smålands museum rapport 1999:8. Växjö.
- Nylén, A. & Jönsson, Å. 2006. *Kvarteret Prefekten – en boplat från folkvandringstid och vendeltid*. Särskild undersökning. Smålands museum rapport 2006:18.
- Nylén, A. & Martén, E. 2003. *Särskild arkeologisk undersökning. Hällkista samt fossil åker med gravar längs Rottnevägen*. RAÄ 175, 206 m fl. Gårdsby socken, Växjö kommun. Smålands museum rapport 2003:60
- Tollin, C. 1999. *Rågångar, gränshallar och ägoområden. Rekonstruktion av fastighetsstrukturer och bebyggelseutveckling i mellersta Småland under äldre medeltid*. Meddelande nr 101. Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet. Stockholm
- Wallin, L. 2005. *Arkeologisk utredning och förundersökning 2004-2005. Bergaåsen-Växjö. Växjö framtida vattenförsörjning. Ljungby, Alvesta och Växjö kommuner. Småland*. Wallin kulturlandskap och arkeologi rapport 2005:51
- Victor, H. 2002. Med graven som granne. Om bronsålderns kulthus. AUN 30, Uppsala universitet.
- Victor, H. 2007. Vägen till andra sidan. Med vagn genom bronsåldern i Mellansverige. I: Notelid, M (red.) 2007. Att nå den andra sidan: om begravning och ritual i Uppland, Arkeologi E4 Uppland – studier 2.
- Åstrand, J. 2004. Tretton långhus och en begravning – arkeologi i kv. Seglaren. Smålands museum rapport 2004:11.
- Åstrand, J. 2009. *Flathällamon – ett kulturlandskap från bronsålder invid Växjö flygplats*. Smålands museum rapport 2009:20.
- Åstrand, J. 2011. *Hovshaga SO. Arkeologisk förundersökning*. RAÄ 193, 301, 302:1, 403, 404, 405, 406, 407, 408, och 410. Växjö socken, Växjö kommun, Kronobergs län. Smålands museum rapport 2011:10.

Kartor

Lantmäteristyrelsens arkiv (LSA)

Bergunda socken, Bergkvara 1-5 Geometrisk avmätning 1683.

Öjaby socken, Öjaby. Geometrisk avmätning 1720

Häradskarta, Kronobergs län, Kinnevalds härad, 1661

Lantmäterimyndigheternas arkiv (LMA)

Bergunda socken, Bergkvara 07-BEU-4.
Geometrisk karta 1720 (konceptkarta)

Rikets allmänna kartverk

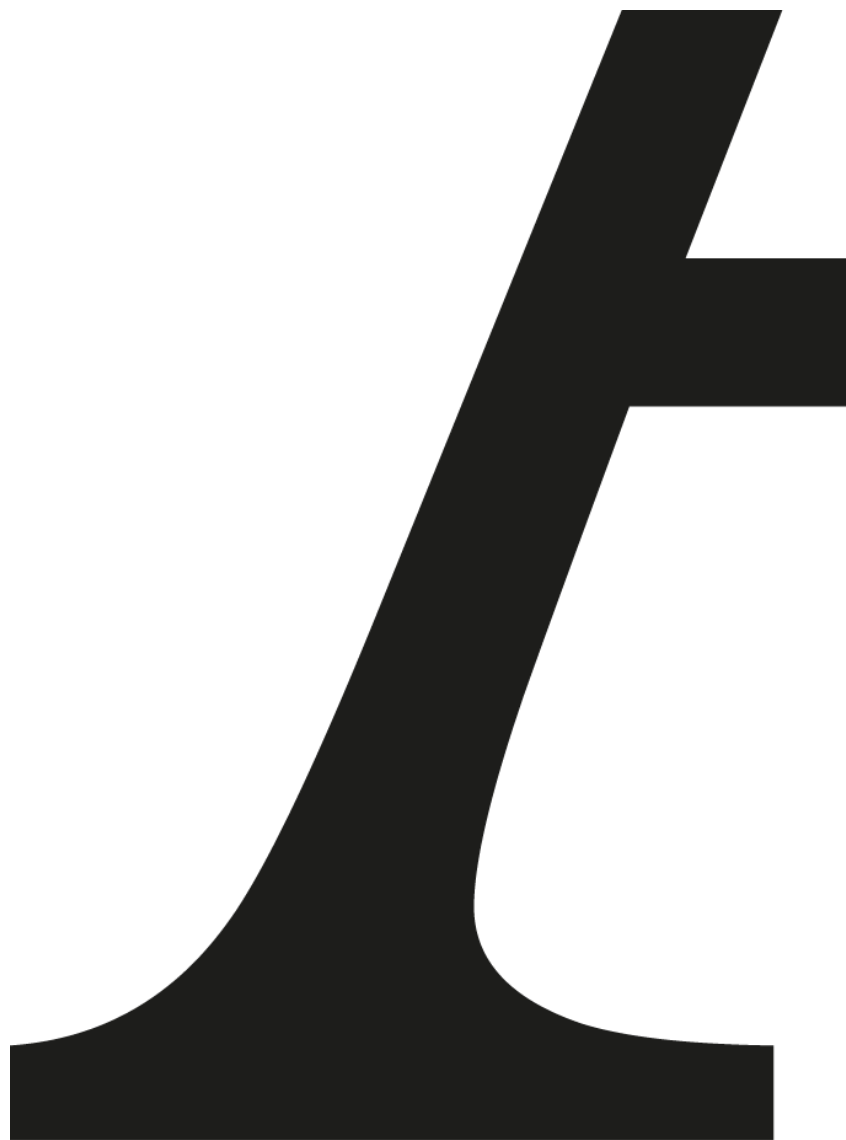
Ekonomiska kartan 5E1g Bergkvara, 1950.

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr:	431-725-2017
Kalmar läns museums dnr:	33-273 2017
Projektnummer KLM:	A1745
Uppdragsgivare:	Martin Sjöberg, Maskin & Mekan i Växjö AB
Landskap:	Småland
Kommun:	Växjö
Socken:	Bergunda socken
Fastighet:	Del av Bergkvara 6:21
Fornlämningsnr:	Bergunda 55:1, 158:1, 159:1 och 244
Ekonomisk karta:	5E1g Bergkvara
X koordinat:	6305110 - 6304637
Y koordinat:	482775 - 483306
Latitud:	56.886221
Longitud:	14.719791
M ö h:	170 till 180 m ö h
Fältarbetstid:	38 timmar
Antal arbetsdagar:	ca 5 dagar
Personal:	Andreas Emilsson, Johan Åstrand
Foto, Du nr:	290
Fynd:	Inga fynd påträffades eller tillvaratogs
Analys:	Pollenanalys Per Lagerås SHMM Arkeologerna. ¹⁴ C-analys Ångströmlaboratoriet, Uppsala universitet
Tidsålder:	Bronsålder – äldre järnålder
Dokumentation:	All dokumentation förvaras på KLM.
Inmätning:	skall anges Koordinater och höjdangivelser i rikets koordinatsystem SWEREF 99 16:30 och RH2000.

Bilagor

Bilaga 1. Rekognoscering för pollenanalys.....	47
Bilaga 2. De arkeologiska stegen och arkeologisk ordlista.....	52

Räppe FU

Rekognoscering för pollenanalys

Växjö kommun, Kronobergs län, Småland

Per Lagerås

Rapport, 2017-11-07

Arkeologerna

Statens historiska museer

Våra kontor

Linköping

Lund

Möndal

Stockholm

Uppsala

Kontakt

Per Lagerås

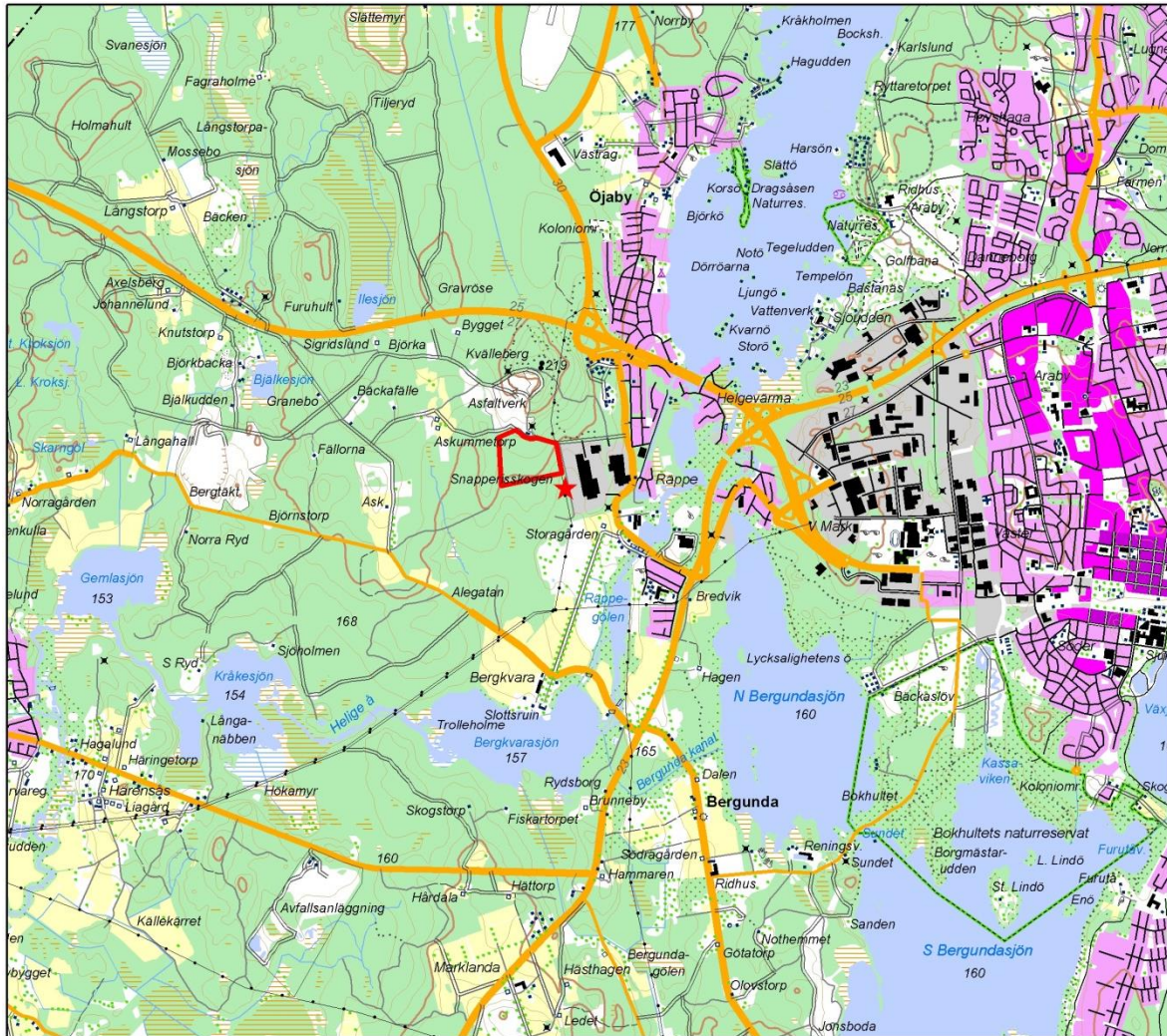
010-480 82 51

per.lageras@arkeologerna.com

www.arkeologerna.com

Inledning

I samband med den arkeologiska förundersökningen av ett område med röjningsrösen vid Råppe provborrades en intilliggande torvmark. Målsättningen var att bedöma torvmarkens potential för en pollenanalytisk undersökning. Borrningen genomfördes den 19 september 2017 av Per Lagerås, Arkeologerna, Statens historiska museer, på uppdrag av Museiarkeologi Sydost. Kontaktperson på Museiarkeologi Sydost var Andreas Emilsson som också hjälpte till vid fältarbetet.

Figur 1. Översiktskarta i skala 1:50 000 med det arkeologiska förundersökningsområdet (röd linje) och borrhypunkten (röd stjärna) markerade.

Lokalbeskrivning

Torvmarken ligger i en kraftledningsgata i utkanten av ett industriområde väster om Råppe och direkt sydost om det arkeologiska förundersökningsområdet (Figur 1). Vegetationen kring borrhypunkten utgjordes av tuvull, gräs och björksly (Figur 2). Torvmarken var skadad av flera dikesgrävningar och det fanns även andra störningar, troligen efter bygget av kraftledningen. Ytan kring borrhypunkten bedömdes dock som oskadd.

Borrhypunktens koordinater (WG S84): 56.885048, 14.726551.

Figur 2. Borrpunkten fotad från söder. Röjningsröseområdet ligger i granskogen som skymtar till vänster i bild. Foto Andreas Emilsson.

Metodik

Lagerföljden provtogs med en så kallad ryssborr. Borrkärnorna togs inte till vara utan lagerföljden dokumenterades direkt i fält. Två nivåer C14-daterades (ytterligare en nivå provtogs men skickades inte till analys). C14-dateringen utfördes av Tandemlaboratoriet vid Uppsala universitet. Det daterade materialet utgjordes i båda proverna av torv som rensats på synliga rötter.

Resultat

Stratigrafi

Den dokumenterade organogena lagerföljden var 113 cm mäktig och utgjordes av höghumifierad vitmosstorv (överst) och kärrtorv (underst). Kärrtorven vilade direkt på morän utan mellanlagrande gyttja vilket visar att torvmarken har bildats genom försumpning. I kärrtorven noterades två lager av träkol. Lagerföljden presenteras i Tabell 1.

Tabell 1. Dokumenterad lagerföljd.

Djup (cm)	Jordart
0–4	Recent rotfilt
4–21	Kompakt höghumifierad vitmosstorv. Mörkare brun från 19 cm och nedåt.
21–113/stopp i morän	Kärrtorv. En del rötter men inte mycket ved i övrigt. Svarta band av träkol på 74–75 cm och 80–81 cm.

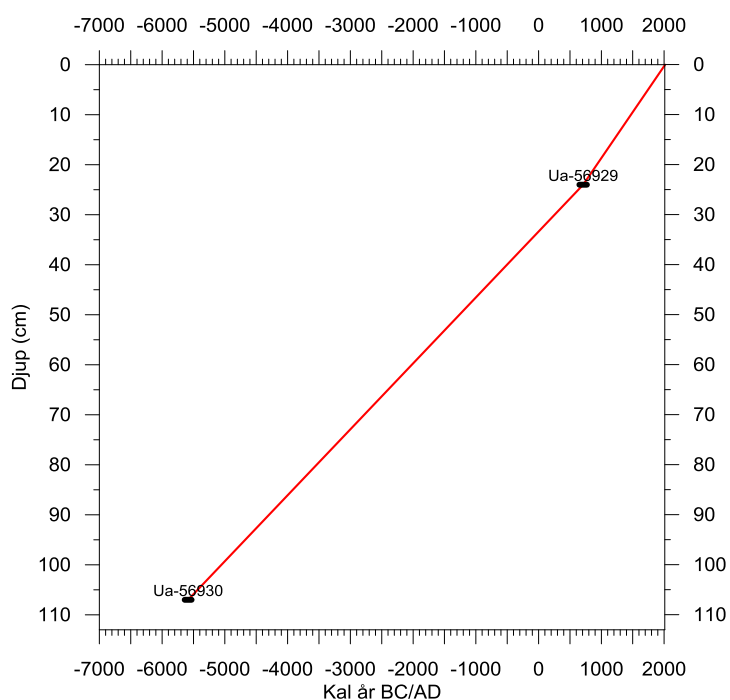
Figur 3. Översta borrhögsegmentet (0–100 cm). Foto Per Lagerås.

Kronologi

C14-dateringarna presenteras i Tabell 2 och i diagrammet i Figur 4. Som dateringarna visar spänner lagerföljden över ett långt tidsintervall, från senmesolitisk tid till nutid. Den genomsnittliga torvtillväxten beräknad utifrån dateringarna är knappt 14 cm per tusen år, men mer troligt är att det finns lagerluckor i den nedre delen av lagerföljden (även om det inte fanns några synliga tecken på det) och att torvtillväxten i den övre delen varit något snabbare.

Tabell 2. C14-dateringar.

Djup (cm)	Lab.nr	C14 BP	Kal 2s
22–26	Ua-56929	1 323 ± 30	AD 650–770
53–57	Ej daterat		
105–109	Ua-56930	6 667 ± 32	5640–5530 BC

Figur 4. Tid/djup-diagram. De horisontella staplarna visar kalibrerade 2-sigmaintervall.

Tolkning och rekommendation

Lagerföljden gav ett intakt intryck och den övre dateringen (c. AD 700) styrker uppfattningen att torvmarkens yta på borrhypen är oskadd. Det bör därför gå att producera ett pollendiagram som sträcker sig ända fram till nutid eller åtminstone in i historisk tid. Hur långt bakåt i tiden som ett sådant pollendiagram kan sträcka sig är mer osäkert. Den undre dateringen visar att de äldsta torvlagren avsatts redan c. 5500 BC (senmesolitisk tid), men med ett så stort tidsintervall representerat av en kort lagerföljd finns det alltid risk för lagerluckor. Det vanliga i sådana fall är att det framför allt är från torra perioder under neolitikum och bronsålder som torvlagren saknas. Min bedömning är att lagerföljden bör kunna ge ett pollendiagram som täcker större delen av järnålder och historisk tid. Eftersom torvmarken är liten (framför allt smal) och ligger i direkt anslutning till området med röjningsrösen har pollendiagrammet goda möjligheter att fånga upp den lokala odlingen.

Arkeologiska steg

Arkeologisk undersökningar kan genomföras i tre övergripande etapper: Arkeologisk utredning, arkeologisk förundersökning och arkeologisk undersökning. Alla beslut om arkeologiska åtgärder fattas av länsstyrelsen i det berörda länet. Mer om de olika stegen går att läsa här: <http://www.raa.se/kulturarvet/arkeologi-fornlamningar-och-fynd/den-uppdraagsarkeologiska-processen/>

Arkeologisk utredning

En arkeologisk utredning kan delas upp i två steg.

Steg 1: En arkeologisk utredning steg 1 innebär generellt en inventering i fält, kartstudier och sammanställning av tidigare inventeringar och undersökningar som genomförts inom det berörda området.

Steg 2: Syftet med en utredning steg 2 är att genom en fältundersökning ta reda på om några fasta fornlämningar eller kulturlämningar finns inom aktuellt område. En fältundersökning innebär vanligen att provgropar eller sökschakt tags upp med grävmaskin. I fall arkeologiskt intressanta objekt påträffas kan det därefter bli aktuellt med en förundersökning.

Förundersökning

Avsikten med en förundersökning är att genomföra en begränsad fältundersökning inom en känd fornlämning. Vid en förundersökning kan bland annat frågor om fornlämningens avgränsning, ålder och komplexitet behandlas. Länsstyrelsen kan sedan utifrån förundersökningens resultat besluta om en särskild arkeologisk undersökning (slutundersökning).

Arkeologisk undersökning

En särskild arkeologisk undersökning är det sista steget som genomförs om ett planerat arbetsföretag inte kan undvika en fornlämning och i fall det bedöms att den berörda fornlämningen kan antas tillföra ny arkeologisk kunskap. Vid en arkeologisk undersökning tas delar eller hela fornlämningen bort och dokumenteras.

Facktermer och ordlista

Anläggning

En arkeologisk anläggning avser olika slags lämningar som är skapade av människor som exempelvis gropar, stolphål och härdar.

Boplats

Plats där man under förhistorisk tid vistats eller bott och där det finns spår efter exempelvis föremål, anläggningar och byggnadslämningar.

Bronsålder

Tidsperioden vara från 1700 f Kr till 500 f Kr och är den första metallåldern.

Fornminnesregistret

Riksantikvarieämbetets fornminnesinventering påbörjades i Sverige på 1930-talet. Fornminnesregistret finns tillgängligt i digital form (FMIS fornsök).

Fossil åker

Varaktigt övergiven åkermark med spår efter olika formelement som exempelvis röjningsrösen, diken och terrasskanter.

Färdvägssystem

Term som i fornminnesregistret används om lokal bestående av minst två färdvägar med eller en färdväg med minst en förgrening.

Förhistorisk tid

Förhistorisk tid är i Sverige tiden före 1050 e Kr.

Geometrisk karta

Äldre storskalig karta framställd ur enkla geometriska konstruktionsprinciper

Hålväg

Väg som genom erosion och nedtrampning fått en nedsänkt vägyta.

Inägomark

Den del av byns eller gårdens mark som utgjordes av åker och äng och som oftast var avgränsad från utmarken av gärdesgårdar.

Jordebok

Företeckning över ett gårdar och fasta ägor som betalar skatt eller andra avgifter.

Konceptkarta

Lantmätarens originalkarta från mätningen som sedan renritades. Innehåller ibland mer exakta avbildningar är den renritade kartan.

Kulthus

Rituell byggnad använd i samband med begravningsritualer i förhistorien. Brukar förknippas med förfäderskult.

Laga skifte

Se skifte.

Neolitikum

Yngre stenålder (3900 – 1700 f Kr). Neolitikum den period av stenåldern där jordbruket introduceras.

Pollenanalys

Studie av pollenkorn i torv och sediment. Genom att se vilken pollensammansättning som funnits i daterade skikt i torvlagren kan man se hur växtlighet och odling set ut under olika tidsperioder.

Röjningsröse

Ansamling av sten kopplat till stenröjning i samband med odling eller annan verksamhet.

Röse

Förhistorisk grav med välvd profil, uppbyggd av stenar utan synlig inblandning av sand eller jord.

Skifte

Lantmåteriförrättning där mark fördelas mellan olika ägare. Skiftena var jordreformer som syftade till att effektivisera jordbruket genom att bland annat samla ofta små och spridda enskilda ägor i större sammanhängande enheter. Enskifte eller storskifte gjordes ofta under sent 1700-tal/tidigt 1800-tal och laga skifte från 1820-talet och framåt.

Skålgrop

I sten huggen grop, oftast från 5–10 till över 30 mm stor. Dateras ofta till bronsålder men finns även från andra perioder och sätts ofta i samband med fruktbarketskult. Se även hållristning.

Stensättning

Förhistorisk grav som är flackt uppbyggd av sten och en fyllning av jord.

Utmark

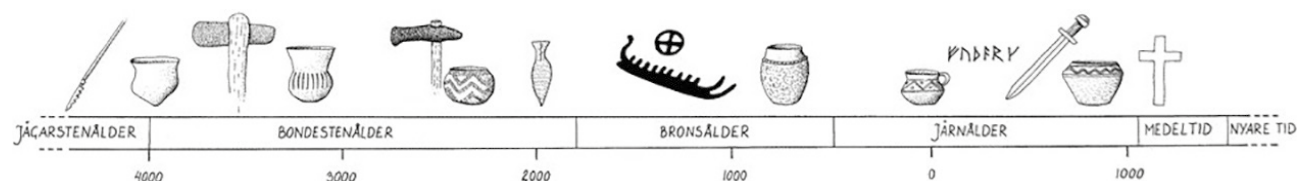
Markområde utanför inägorna ofta med beten och skog. Till skillnad mot inägorna som var fördelade på byns olika hemman brukades utmarken normalt gemensamt av byn. Ofta var utmarken gemensam för flera byar.

Yngre romersk järnålder

Perioden från ca 200 e Kr till ca 400 e Kr.

Äldre järnålder

Tidsperioden från ca 500 f Kr till 400 e Kr.

Adress Box 104,
S-392 21 Kalmar

Telefon 0480-45 13 00

E-post info@kalmarlansmuseum.se
Webb kalmarlansmuseum.se

